

הדת והאירציונליות

כשם שנחוצים לו לאדם כלים מיוחדים, שבהם הוא משתמש לשם פעולה על העולם החיצוני, אמצעים ידועים המסוגלים לשנות את הסביבה הגופנית ולהתאימה לצרכיו, כך מוכרח האדם גם ביחסו אל הסביבה הרוחנית, אל חזיונות חיי הרוח, להמציא לו דרכים ואמצעים המשמשים לו צבת לתפיסתם והשגתם של אלו. אי הקביעות וההשתנות המהירה והתמידית של החזיונות הפסיכולוגים, מכריחה את האדם, החפץ לרכוש איזו אוריינטציה בכ החזיונות המרובים והשונים הללו, להשתמש במיני כלי אומנות רוחניים כדי החזיק בהם איזה זמן, במדה המאפשרת לו להתבונן בהופעות הללו ומספיקה להכרתן. המכונות והצבתות הרוחניות שבהן אנו משתמשים לשם תפיסת חזיונות נפשיים, הם המושגים וההגדרות ההגיוניות. משתדלים אנו עד כמה שאפשר לתפוס את הצד השווה שבחזיונות ידועים, מסמנים תכונה כללית על-ידי איזה בטוי, או איזה שם ידוע, ומתוך כך נתנה לנו הרשות להכניס סכום גדול של חזיונות לחוך מסגרת מלה אחת ובטוי אחד. אבל כשם שאין הצבת הגופנית, החמרית יכולה לתפוס את כל הגוף האחוז כי אם חלק קטן ממנו ורק מתוך אותו החלק הקטן אנו משתדלים לפעול על כל הגוף, כך אין המושג וההגדרה ההגיונית מספיקים אלא לתפיסת משהו מן החזיון הרוחני, אותו המועט שבו הוא משתנה לחזיונות אחרים ממינו. לשיכך יותר שתגדל מקוריותו ואינדיבידואליותו של איזה חזיון רוחני, יותר תקטן האפשרות להכניסו לתוך חוגו של איזה מושג והגדרה הגיונית. מכאן פתרון לאותה ההופעה המתמיהה לכאורה, שדוקא חזיונות חברתיים ופסיכולוגיים כלליים וידועים לכל, עוד לא הספיקו להגדר כל צרכם. הגדרות רבות הוציעו החוקרים, למשל, לחזיונות האמנות או האסתיתקה בכלל, ואנו יודעים כי אותן ההגדרות אף שאינן בלתי נכונות, בכל זאת אינן עדיין כוללות ומספיקות לסמן את כל עמקו ומקוריותו של חלק חיים זה. כמה התחבטו החוקרים להגביל את חזיונות חיי המוסר הגבלה שלמה ומדויקת, ועדיין לא עלתה בידם. וכן במקצעות חיי האהבה והיופי ובשאר מקצעות חיי החברה האנושית. כל חזיון מקורי באמת לא ניתן להתכנס לגמרי בחוג צר של סכימה הגיונית.

אחד מן החזיונות הכלליים והידועים, שהשתדלו חכמים להגדירו ולהגבילו מפל צד ולא עלתה בידם, הוא חזיון החיים הדתיים. הרגש הדתי מהו? המעשים הדתיים מה טיבם? תשובות שונות שמענו מפי החכמים העוסקים

בענין זה, הגדרות שונות הוצעו, אבל כל זה אינו מספיק להכניס את כל החזיונות ממין זה לתוך מסגרת אחת ולסמן את כולם בשם מדויק וכולל את כל תכנם ומהותם הפנימית. והטעם, מפני שבאמת אין החיים הדתיים והרגשות הדתיים כל כך פשוטים ושטחיים עד כדי האפשרות להתכנס בחוג צר אחד. ולפיכך כשאני בא להציע נסיון של הגדרה כללית להופעות חיי הדת, אין כוונתי להתגדר בפתרון כללי והגדרה כוללת את כל עמקם של חיים אלו, משתדל אני בזה רק לרמוז על תכונה יסודית אחת המתגלה בכל החזיונות הללו.

הדת מה? כאמור, נשמעו תשובות שונות על שאלה זו. הדת, אומרים חכמים ידועים, היא התבטאות רגש אי החירות, רגש ההכנעה וההשתעבדות. הדת, אומרים שוב אחרים, היא התגלות כליון הנפש והנטיה לאי הסופיות. או, הדת היא בטוי הצורך המטפיסי שבנפש האנושית. כל זה בודאי נסיון. אבל מרגישים אנו שאין זה עוד הכל, שאין כל זה מספיק עדיין להבנת המהות הפנימית של החיים הדתיים. כמדומה לי שיש צורך להוסיף על כל הבאורים הללו עוד הוספה פשוטה ולהטעים את האופי האירציונלי של הדת. אבל כאן עלינו להקדים הקדמה קצרה לשם באור ההבדל שבין הרציונלי והאירציונלי.

רגילים להבדיל בין חזיונות ומעשים מיוסדים על השכל ומובנים לו, יובין חזיונות חסרי בסיס שכלי. אבל באמת אין החזיונות שאנו חושבים אותם לרציונליים יותר, "מובנים" מן החזיונות האירציונליים. וכי נפילת האבן לארץ בעשית יותר, "מובנת" רק מפני מה שהיא חוזרת ונשנית לפנינו פעמים רבות? וכי החזיונות האלקטריים והמגנטיים יותר, "מובנים" ממאורעות ספיריטיסטים ידועים עד כמה שאין בהם אחיות עינים פשוטה? התאמת איזה חזיון אל השכל אין פירושה הכרת הסבות והכחות הנסתרים הגורמים למציאותו, אלא הכרת הסדר החוקי של אותו חזיון. בשם "חזיון רציונלי" אנו מסמנים מאורע המתגלה תמיד בסדר קבוע וחוקי הנותן לנו את האפשרות להקיש מן ההוה על העתיד. אי-הרציונליות של איזה חזיון מונח בפתאומיותו של זה, ובאי-אפשרות להכניסו לתוך כלל קבוע וסדר חוקי. כל חזיון שהוא בודד ואינו מתגלה ע"פ חוק קבוע באופן שאין בידינו לקבוע את זמן הולדתו ומועד העלמו, הריהו חזיון אי רציונלי. החזיונות הרציונליים מתקשרים בסדר ההסתבבות החוקית ואפשר לקבוע מראש, פחות או יותר, את אופן התהוותם, בעוד שהאירציונליים אין ביניהם ובין הקודמים להם והבאים אחריהם שיכות חוקית גלויה. וכך הדבר גם בפעולות מעשים. פעולה רציונלית היא פעולה כזו שהעושה אותה מתכוון לבא לידי תוצאה הנובעת מתוך אותה הפעולה ע"פ הסדר

החוקי הכללי של החזיונות. אדם האוכל לחם כדי להשקט את רעבונו, הרי הוא פועל פעולה רציונלית מפני שהמטרה שהוא מתכוון להשיגה, זאת אומרת מצב השביעה, מקושרת עם פעולת אכילת הלחם לפי הסדר החוקי הכללי של החזיונות, אבל אם ינסה אדם להשביע את רעבונו במיני עשבים שאינם ראויים לאכילה, תקרא פעולתו זו פעולה אי רציונלית מפני שאין כאן קשר חוקי וטבעי בין המטרה והאמצעים. לא מפני שאנו „מבינים“ ומשיגים את הכח הנסתר הנמצא בלחם ומשביע את הרעב הננו מכנים את אכילת הלחם בשם „רציונלית“, ולהפך, לא מפני שאנו „יודעים“ עיפ השכלי את אי אפשרות השביעה ע"י אותם המאכלים האי גורמליים אנו חושבים את אכילתם לאי רציונלית אלא מפני שחזיון השביעה קשור תמיד בסדר חוקי אכילת מינים האוצרים בקרבם חמרי כלכלה, לפיכך אכילת מינים כאלה מיוסדת על „השכל“ והטבע ונחשבת לרציונלית, מה שאינו מתגלה באותם המאכלים שאינם „ראויים לאכילה“ ולפיכך אכילתם היא אי רציונלית. או משל אחר: רופא המשתדל לרפא איזו מכה ע"י פתיחה והפסת מורסא, זוהי פעולה רציונלית, אבל רפוא המכה ע"י לחש, היא פעולה אי רציונלית, מפני שאין קשר טבעי כללי בין הלחש ובין רפואת החולה, כיוצה בזה בחיי הנפש. יש שאיפה רציונלית, נטיה ושאיפה לאיזה דבר נחוץ ומועיל לקיום הפרט או הכלל ע"פ מהלך החוקים הטבעיים, אבל לפעמים תתגלה איזו שאיפה כמסה, איזה צמאון וגעגועים בלתי ברורים, איזו תשוקה למציאות בעלמה וטמירה. שאיפות כעין אלה שיכות אל הספירה האירציונלית.

ואם מתוך ההבדל זה נתבונן בחיי הדת ובהופעותיהם מן המדרגה היותר נמוכה עד המדרגה הכי גבוהה, נמצא כי אחת מן התכונות היסודיות שלהם היא האירציונליות שבהם. האדם הפרימיטיבי, למשל, נוהר מעשות מעשים ידועים לא מפני הסכנה הטבעית הכרוכה בהם, לא מפני התוצאה הפשוטה הרגילה לבא בעקב עשית אותם המעשים, בקצרה, לא מתוך הכרת הנוק וההפסד המונח באותם המעשים ע"פ הסדר החוקי הרציונלי וההסתבכות הטבעית, אלא מתוך פחד מפני איזו תוצאה אי רציונלית, איזו תולדה שאינה רגילה כלל לבא ע"פ הסדר הטבעי של מהלך החזיונות. ענין זה מתברר ביחוד מתוך מנהג ה„טאבו“. בכלל „טאבו“ יכולים להכניס כל הדברים הנמצאים בסביבת האדם הפרימיטיבי. יש אשר איזה עץ יחשב „טאבו“ ואז נוהרים מנגע בו או אוסרים את כריחתו, לא מפני החשש והיראה הטבעית, שמא יפל בשעת מעשה על איזה איש וימיתו, אלא מיראה מפני מיתה פתאומית. האדם הטבעי מיחס איפא למעשה ידוע, נגיעה בעץ ה„טאבו“, תוצאה אירציונלית, זאת אמרת, בלתי מבוססת בסדר החוקי של החזיונות.

התכונה היסודית של הטאבו היא, שהאיסור אין לו טעם. התוצאה נשמחסים למעשה האסור אינה רציונלית ואינה יוצאת מתוך הסדר הטבעי של

מהלך החזיונות. בכלל זה נכנסות גם כל אותן המצוות הדתיות הידועות אצלנו בתור „חוקים“, למשל, פרה אדומה וכדומה. הזהירות מפני טומאת המת ועוד יותר אופן טהרת טומאה זו ע"י אפר פרה, אינו מבוסס על החוקים הטבעיים הידועים לנו. כיוצא בזה מי שיש לו חולה בתוך ביתו ואינו משתמש ברפואות באמצעים טבעיים, כי אם פונה למלחשי לחש, מכשפים ונותני קמיעות זהו מעשה דתי — דתיות זו אמנם נמוכה — אי רצינלית, מפני שהוא מביא את „האמצעים“, את הקמיעות והלחשים, עם המטרה, התרפאות החולה, בקשר בלתי טבעי ובלתי רצינלית. אי רצינליות זו אתה מוצא אפילו במדרגה דתית יותר גבוהה. למשל, בן אדם השופך שיחו לפני האלהים שירפא את החולה שבתוך ביתו, אף שבמעשה זה יש לכאורה קצת רצינליות כי המאמין בחידוש העולם ע"י האל יש לו הרשות להאמין גם באפשרות התרפאות החולה באמצעות התפלה לאלהים, בכל זאת מתגלה גם בזה האופי האירצינלית. כי סוף סוף אין אנו מוצאים בטבע, בסדר הרצינלית והחקי של החזיונות, שום קשר טבעי בין התפלה ובין התרפאות החולה. ברוב החזיונות משמשת הריונליות והאירצינליות בערבוביה. כי מתוך ההשקפה התמימה של האדם הדתי, אפשר לפעמים למצא כעין קשר רצינלית בין המעשים שהוא עושה ובין התקוה שהוא מקוה מהם. ברם סוף סוף קשר זה מדומה הוא, ואינו מתגלה בזמן שמביטים על אותם המעשים מתוך השקפת הסבתיות הטבעית, לפיכך גם „שכליותו“ רצנליותו מדומה.

גם המדרגה היותר גבוהה של הדתיות המתגלה לנו בצורת הנבואה העברית, אינה אלא התבטאות שאיפות ודרישות אירצינליות. אמנם דרישותיו של הנביא מובנות לנו הרבה יותר מן הפרקטיקה הדתית של המדרגות הנמוכות. אמנם מרגישים אנו כי „הצדק“ עם הנביא המכריז בשם אלהים, „כי הסד הפצתי ולא זכה“, ברם אין זה מפני שדרישותיו של הנביא מתאימות אל „שכל“ אל הסדר החוקי והרצינלית של חזיונות סביבתנו, אלא מפני ששאירות הנבואה העברית חיות גם בקרבנו ומרגשות גם לנו, לפיכך הננו מוצאים כי דברי הנבאים „נכונים“ ואמתיים. מה שאין במעשיות הדתית שכבר פג טעמה בעינינו. ובאמת גם „האמתות“ המורגשת לנו ביחס לאידיאלי הנבואה העברית אינה רצינלית כל עיקר, גם היא נובעת ממקור אירצינלית החי בלב כלנו ובלב הנביאים הגיע למדרגת התפתחותו היותר גדולה. וכי מתוך הכרה רצינלית באו הנבואים אל ההתנגדות לפוליטיקה הארצית של המלכים בזמנם? מתוך השקפה פוליטית „ריאלית“ היתה שיטת אחאב, למשל, יותר נכונת משיטת אליהו ואלישע. על זה יוכיחו המאורעות והלחץ של ישראל בימי יהוא ובנו. ובכל זאת לא היתה לנביאים סבה שלא להיות שבעי רצון מן המהפכה שגרמה השמדת בית אחאב ועבודת הבעל מישראל. כי לא מתוך חשבון שכלי רצינלית ואוטיליטריוזמוס מדיני עשו מה שעשו, אלא מתוך ההתנגדות האירצינלית, בתוך „קנאה“ לאלהי ישראל שבערה בלבם והכריחה אותם לכך. אין צורך

להגיד כי "האש העצורה בעצמותיו" של הנביא ירמיהו, המכריחה אותו להכניס את עצמו בסכנת מות, להלחם עם התקיפים, אינה באה מתוך שאיפת קיום רציונלית ונטיה טבעית אוטיל טריסטית. גם עמוס הנוקד הפשוט מתקוע לא בא לבית אל להנבא לשם "אכילת לחם". אדרבה הוא הרגיש את הסכנה הכרוכה בקריאה, וקמתי על בית ירבעם בחרב וישראל גלג יגלה מעל אדמתו, אבל "אריה שאג מי לא יירא ה' אלהים דבר מי לא ינבא?" כאן הקשר שבין הדתיות והאירציונליות בולט לגדי.

והפוסטולטים המוסריים עצמם שהכריזו עליהם הנביאים כלום רציונליים הם? אמנם אלה מעוררים בלבנו רגש של הסכמה, אבל הסכמה זו נובעת ממקור האירציונליות החיה בלבנו, צדק צדק תרדף! נכון מאוד! אבל מדוע? האם מפני איזה טעם רציונלי טבעי? לא. מצד הנטיות הטבעיות אפשר שהערמה יותר טובה מן הצדק. אמנם השתדלו האוטיליטריסטים האנגלים לבאר את הצווים המוסריים מתוך התועלת האישית והחברתית, אבל הצווי המוסרי החי בלב אינו נזון מחשבונות רציונליים, אדרבה על הרוב מרגישים אנו את הנגוד שבין הדרישה המוסרית ובין הנטיה הפרטית האישית שלנו, ובכל זאת, יש אשר אנו מוכרחים להכנע לפני האימפרטיב המוסרי. גם המוסר הדתי כהמעשים הדתיים מקורם איפא בהכרה או בהרגשה אירציונלית שבנפש. חותם האירציונליות טבוע על חיי הדת מן הפרק טיקה המגושמה של המדרגות של הנמוכות, עד האידיאליות היותר גבהה של הנביאים.

אפשר אמנם לטעון נגד הגדרתנו את מהות הדת בתור בטוי האירציונלית שאין שלמות בהגדרה זו. אפשר לטעון שהגדרתנו אינה מביאה בחשבון את התכונה העצמית של כל דת — האמונה באל אחד או רבים. ע"ז יש להשיב: כי חוץ ממה שיש גם דת אתיאטיסטית בעולם, דת בודהא, הנה גם האמונה במציאות האל נעשית לעיקר דתי רק מתוך האירציונליות שבה. אלה שבאו לידי אמונה באלהים מתוך בקשת הסבות לחזיונות העולם והחיים. אלה הרואים באל רק את "המניע הראשון" או "הסבה הראשונה" המשמשת יסוד לבאור חזיונות העולם, אין בהשקפתם מן הדתיות ולא כלום. אלהיו של שפינוזה, לבשל, שאינו אלא הסבה הפנימית של גלויי המציאות הנצחית, או העצם הנצחי והאין-סופי המתגלה בחוקי הטבע הנצחיים והמוחלטים, אינו מסוגל להיות נושא האידיאל הדתי. האל הזה שאין אנו יכולים לקוות כי יבא לעזרתנו ע"י שנוי הטבע, אין בו מן הדתיות כלל. זוהי רק היפותיזה פילוסופית שמקורה הצורך המטפיסי שלב האדם, הצורך בבאור כולל ומקיף לכל חזיונות היצירה. זוהי שיטה פילוסופית ולא אמונה דתית. אמנם יש הרבה מן הדתיות והאירציונליות בפילוסופית שפינוזה, אבל זוהי הרכבה נפלאה של שני יסודות זרים שהפילוסוף בעצמו לא עמד עליה.

מצד אחד אין לו לשפינוזה אלא עצם נצחי אחד, סבת עצמו המתנהג ע"פ חוקי ברזל נצחיים וקרים, ומצד שני מקבל עצם נצחי זה את התאר, "אלהים" ולאֵלהי זה מתיחס שפינוזה בהתלהבות דתית עמוקה וב"אהבה שכלית" נשגבה. אבל כל זמן שאנו עסוקים רק ב"עצם נצחי בתור נושא ה"מקרים" והצורות המרובות, אין כאן מושג דתי אלא מושג מיטפיסי. הדיאסמוס המיכני שאינר מתיחס לאלהים כל אפשרות של השפעה בלתי טבעית על סדר העולם, ואינר מביט על האלהות בתור יסודן של דרישות ידיעות דתיות או מוסריות, אין לו כל שיכות אל הדת והוא נובע ממקור אחר לגמרי.

מהות הדת ברורה איפא אחרי האמור. זהו היחס האירציונלי של האדם אל סביבתו ואל החזיונות המופיעים לפניו. במדרגת התפתחות נמוכה מתגלה יחס זה במעשים מגושמים וגסים, ובמדרגה גבוהה נגלה אותו היחס האירציונלי מתוך הצמאון לאלהים והשאיפה הכמוסה להתאחדות עם האין סופיות, או מתוך הרגש המוסרי האידיאלי החי בלב ומביאו לידי מלחמה עם הסביבה. כל נסיונות של פשרה בין "אמונה ותבונה" או בין "דת ודעת" לא הצליחו ולא יכלו להצליח. אי אפשר להעמיד אח הדת על יסוד רציונלי מפני שאירציונליות היא ע"פ מהותה הפנימית.

מתוך הבנה זו במהות הדת יוצא כי אין הדת מקצוע מיוחד בחיי רוח האדם, אלא זוהי התכונה האירציונלית המתגלה בכל פרי הרוח האנושית ובכל מקצועות חיי הנפש. בחיי הקולטורא האנושית אין מדור מיוחד לדת, אלא הדתיות מתגלה בכל ענפי היצירה האנושית בתור היסוד האירציונלי שבהם. בכל מקצועות התרבות וחיי החברה, במוסר, באמנות וכדומה, אין מקום חפשי לגמרי מן הדתיות. ולא זו בלבד אלא שבמדה ידועה האירציונליות שבחיים יתרה על הרציונליות שבהם. כבר הראינו למעלה כי הצווי המוסרי האמתי המורגש לכל ואינו בא מתוך חשבון אוטיליריסטי פעוט, "אימרפטיב קטיגוריי" שאינו מתחשב עם התוצאות, שייך ע"פ טבעו לספיקה האירציונלית של החיים. הפסיכולוגיה המדעית משתדלת אמנם לחשוף את מקור המוסר ולבקש את סבתו בחפץ הקיום והנטיות הטבעיות של האדם, אבל חוץ ממה שעדיין לא עלתה ביד הפסיכולוגים לבאר את החזיונות המוסריים באור נדעי אמתי, הגה המוסריות בזמן שהיא מתרוממת למדרגת כח פועל בחיי החברה, למדרגת דחיפה חזקה על דרך ההתקדמות, אינה מסוגלת כלל להצטרף אל חשבנות איגואיסטיים ורציונליים ואינה מתחשבת עם התועלת או ההפסד הכרוך בדרישותיה. המעשים המוסריים הכבירים חותם האירציונליות טבוע עליהם, אפילו אם נחליט שהסבה הראשונה של התפתחות המוסר בכלל מונחת בנטיות הטבעיות שלנו. האדם

המוכרי באמת כסוגל למסור את נפשו על הכרתו המוסרית הפנימית. ואין כל יחס בין הרגש המוסרי שלו ובין בקשת התועלת והאשר בחיים. במובן זה הצדק עם קנט כי בקשת האשר לחוד ומוסריות לחוד. המחאה העזה של הנביא לא מתוך הכרת התועלת באה, אלא מתוך ההכרה הפנימי האירציונלי, מתוך האש העצורה בעצמותיו.

כיוצא בזה אתה מוצא במקצעות אחרים של התרבות האנושית. גם היהס שלנו ליצירות היפות על האמנות. או רגש ההשתוממות וההתפלאות הממלא את לבנו בשמענו איזו מוסיקה נפלאה, אינו רציונלי לגמרי. אמנם גם כאן תעודת הפסיכולוגיה המדעית „לבר“ את החזיונות הללו עד כמה שאפשר, למצא את היחס שבינם ובין השאיפות הטבעיות של האדם הנוחות לקיום הפרט והכלל, אבל כל זה אינו משנה כלום מן התוכן הפנימי של מאורעות אילו. סבות התהוותו של איזה חזיון אינן מכריעות כלום בכל מה שנוגע למהותו, ערכו ותכנו הפנימי של אותו חזיון. היצירה האמונתית הנפלאה או המוסיקה הנשגבה לוקחת את לבנו שבי וממלאות אותו ענג רוחני אין קץ. לא מפני איזו תועלת פרטית או איזו הנאה איגואיסטית. אנו מתרוממים אז אל גבה הספירה האירציונליות, נמוגים מגעגועים, צמאון ורעב, לא ללחפ כי אם לדבר ה', להתאחד עם הביון היצירה וספרי המציאות.

או יש אשר לבות צעיר וצעירה ימשכו בעבותות, אהבה טהורה אשר לא הסקטואליות וקיום המין העיקר בה, כי אם הנטיה הרוחנית המקשרת את הנפשות הרכות. השופט המתבונן מרחוק בקרירות רוח, ילעג לתמימות הילדות וה„שטות“ שביחס כזה, אבל הצעירים ירגישו את האש המתלקחת בלבם המאגדת אותם. אהבה אפלטונית כזו אינה מתבססת על חשבונות איגואיסטיים; ואפילו נטיית הפריה והרבייה אינה הסבה היחידה להופעתה. גם זהו נצוץ מעולם האירציונליות, אחת מתעלומות היצירה. ולא זו בלבד, אלא אפילו אהבת רעים פשוטה אינה הופעה רציונלית בלבד, המצוה: „ואהבת לרעך כמוך“ אינה מיוסדת רק על הכלל „שמור לי ואשמור לך“, גם היא נובעת במדה ידועה ממקור אירציונלי נכתר.

מכאן אפשר גם להוציא מסקנא גם בנוגע לעתידות הדת השטחיים שבנו כבר הכריזו בקול קולות על מיתת האלים ובטול הדת. אבל דומה ש„בכדי ספדי ספדיא“. הדתיות שהיא, התבטאות האירציונליות שבעולם וחיים, לא תבטל כל זמן שחזיונות העולם לא יהיו רציונלים ו„מובנים“ לגמרי. ולפי שחוג האירציונלי הוא הרבה יותר כולל ויותר מקיף מן הרציונלי, יש רגלים לדבר שבכלל הדת נצחית היא. היא מקבלת אמנם בכל דור צורה אחרת, היא מתרוממת מן המעשיות הגסה אל ה„דבקות“, השמחה והצמאון לאלהים, אבל הרגש הדתי ימצא לו בכל זמן מקום בלב האדם.

קצקא ט המוי

סְחָבוֹת

עֲרֵגוֹנִים שֶׁנִּשְׁחַטוּ וְחַיִּים שֶׁנִּפְרְמוּ
לְעוֹלָם, לְעוֹלָם... —

קְדוּשִׁים וְחַיִּים וּמַחֲוֹת וְקוֹבִיִּים,
מֵצִיִּים שֶׁרָטְשׁוּ בְקִלְשׁוֹן וַיֵּצְאוּ,
לְקָבוֹת מִתְדַלְדְּלִים, גַּתְלִים פִּיתְרִים,

בְּתַרְי-לְקָבוֹת תוֹךְ גַּלְלֵי-בֵיבִים!
וְדִים גִּדְעוּ,

רַחֵם שֶׁנִּסְרַף וְשׁוֹלֵקָה בּוֹלְקָה,
בֵּין חֶרֶבֶן וּמִצְפוּץ —

גִּזְרִים מִתְפַּתְלִים בְּדָם וּבִצְוָאָה
עַל תּוֹרוֹת וְצִלְמִים שֶׁל מִקְדָּשׁ וּמִסְנֵה,

עַל „שְׁמוֹת מְפָרְשִׁים“ שֶׁל יֵשׁוּ וִיהוָה — —
אֵלֵּי!

— סְחָבוֹת, סְחָבוֹת —

— — — בְּרַקֵּב רַפְשֵׁי-דוֹרוֹת וְקַלְלוֹת-צִדְנָה — — —

לֹא בְכִי וְלֹא נֶהֱם!...

— הָאֵפֶס יִתְבַקֵּעַ —

וְעַל בְּטֵן-הַיְעוֹלָם הַדְּקוּרָה יִרְמָסוּ

בעותי כל תקופות...
דמדומים רעבים השתרבבו, גחו,
פה ארכו, ארכו...
צל ירום על צלו, צל יבלע את צלו —
ובמחנה-אפוריו הוא עולה, השליט,
הגא ומתנשא,
אדוננו היאוש...
הס-הס! הנה נצנצו,
מסביב ישתערו, ירחפו חוצצים,
יתעופפו חרש — המון סחבות, סחבות...
הם פושטים, הם קמים,
חברית-השקדים מזוצי-הגרמים,
יצופו, יתגודדו —
ובפרקי-צצמות-אצבעות ימוללו...
יתגפררו פחדים גדחתים, ירוקים...
גלגלות, גלגלות מסביב יתגוללו,
ישקרו, יתמהו — ובציני-החורים
שחור-צעג, מהשבים — ותהומות-חלקלה
ישחקים ריקנים צמקם ידמדמו...

תעתעי-שגעונים —

בין צרפלי-דמים אך סחבות יתנדנדו
בפצעים פעורים לא-זבים, יתפתלו
שריהם העורים, הפרומים, מציים,
שיצאו אדמים ותלויים כיתרים,
מתגדרים, באפס — —

אֲלֵלֵי! כָּל־כָּלֵם
כָּל מַחְנוֹת-הַפְּגָרִים, חֵיל אֲכֹזְרֵי-גִלְמִים,
בְּהוֹלִים וּדְחוּפִים —
הֵם שָׁטִים, הֵם קֶרְבִים, הֵם עוֹטְרִים גִּלְמֵי
לְהַעֲיֵק, לְהַעֲיֵק! ...
וּלְשׁוֹנוֹת יֹאֲרִיכוּ לְלַקֵּק דָּם-תְּמַצִּית,
שְׂאֵרִית דְּמֵי-יוֹכֵי בֵין עַרְפְּלֵי-שׁוֹשֵׁן —

אֵל נְהוּם, אֵל נְהוּם — וְעַל נָא נִבְּוּ
יִבְבוּ הַמָּה, דְּמִדּוּמֵי-הַיָּאוֹשׁ,
יִרִידוּ, יִתְהוֹלְלוּ —
יִשְׁתַּגְּעוּ בְּמַרְחָב...
אֲנַחְנוּ, אֲנַחְנוּ — נִגְלָדָה מִשְׁמָאִים,
נִזְדוּג, נִתְלַכְד, נִסְפָּגָה הַמְּגוֹר,
הַמְּגוֹר הַמְּמַסֵּס כָּל אֶבֶן וְרֶגֶשׁ —
וּלְטוֹשֵׁי-עֵינַיִם

בְּחֵרִיקַת-עֲצָמוֹת הַזְּרוּעוֹת נִשְׁלָחָה
אֵל מַעְבֵּר לְגִבּוֹלֵי כָּל מוֹסְדוֹת-עוֹלָמִים,
אֵל מַעְבֵּר לְתַקּוּפוֹת וְחֻקֵי-יִצְיָרָה —
וּבְחֵרוֹן-תְּעַצִּימוֹת
נִחְבֵּק, נִפְרַק כָּל כְּדוּר-תְּבַלְנוּ
— גִּלְגֵּלַת נְבוּכָה וְרַקִּיבַת-כְּלִיּוֹן —
יִלְקַרְקַע אֵין-תְּהוֹמוֹת נִטְלֵטְלָנָה
עַם סַעַר —

סימנים ורמזים.

מפי אגדה הודית:

בחלונו של אהל קטן דל התדפקה נשמה, אשר התעופפה דרך אלפי אלפים מילים, על פני הרים ועמקים, ערבות וגאיות, יערות סבוכים וימים ובאה להתחנן על נפשה. מי שם?—שואל קול מבפנים. אני!—ענתה המתדפקת. והקול קרא לעומתה: צר האוהל מהכיל גם אותי! ותחמק הנשמה בצער ותקם ותתעופף מהלך אלפי אלפים מילים, בהר ובגיא, ביער ובים, ותשב בנקוף ימים אל האוהל הדל ותתדפק בחלונו. מי שם דופק? שאל הקול מבפנים. אני—זו את!—השיבה הנשמה, אשר כבר נתנסתה בהרפתקאות שאין להן סוף. ומיד נפתחה הדלת לרוחה ושתי הנשמות התדפקו זו על זו ברחמים. מתחילה היו כל האהיות-הנשמות נאחזות במקור-האור, באין-סוף. משנתחייבו לצבוש חומר ולרדת לעולם תחתון מסרו זו לזו סימנים כדי להכיר על ידיהם את מקור מחצבתן: המבט, בת-הצחוק והקול. בא טבע החומר וערכב על הנשמות את הסימנים. מהן שכחו אותם לגמרי ומהן לא שמרו בזכרונו? פי אם ראשי פרקים וקטעי רמזים. במקום הברכה כולה נשתמר פסוק אחד בלבד, ראשי תיבות, אואות אחת; פעמים תחילתו וסופו של פסוק, והאמצע מחוק. רבים מן הסימנים גשתבשו לגמרי. במקומה של בת-הצחוק בא הצחוק—הקולני והמחויץ, ותחת מבט האהבה—סקור-עין, שיש בו מן הלגלוג ותחת קול האח השופע מעמקי הלב—קיל גם ומפקד. מכאן עקמומיות וערמומיות ותולדותיהן: שנאה, השוכנת כפתן בחיק האהבה ותאות נקמה בענשה של תוחלת נכזבה לאהבתו של רע. כשהאח משמיע באזנינו תחילתו של פסוק-אהבה לבנו רחב. אנו ששים עליו מיד ואומרים: זוהי ההתחלה! ובלב הולם הננו מצפים להשתלשלותם של הדברים, כשנרד עם אחינו לסופו של הפסוק. הננו נותנים למפרע אמון באח ומגלים לו אחד מסודותינו או סחים לו על תכונה מסותרת בנו, שגם היא הנה אחת מאותיותיו של הפסוק-הברכה. הנשמה צופה לרבע, אשר בו תלחש לה רעותה: אני—זו את! שזהו עיקר חיותו של הפסוק. ולשוא! באמצע-מחק. את עיניה מכלה הנשמה בצפיה. ובפח-נפש היא מתחמקת, סותמת את הגולל על תקוה ראשונה והולכת לנוד על פני הרים ויערות, מדבריות וימים לחפש למענה רעיה כנפשה.

ואלה תודות נדודי אדם.

רק יצאה נשמה ממעי האם, כולה עודה מוגהה באור הנר הדלוק.

הריה כוספת ללקוט בעולם זה את כל הניצוצות ולהתמוג באהבה עם כל
 אהיותיה, התועות כמה בחלל-תבל ומחפשות לנפשן חיקון. אולם משהרגישה
 בשפעת הגופים שמסביבה התחילה מיתתת מפחד. וי וי!—בוכה הנשמה וצוחת,
 עצמת-עינים, מקופלת ומחוללת בזרועות התנומה, על קצה גבול הנירבנה
 וכלה אחרי מקור מחצבתה—שפע זה של גופים, הבל זה של בשר!—אחרי
 אשר כבר ספגה לתיכה טעמותיו וריחותיו של הבשר, התעודדה ופקחה את
 עיניה, אולם פחדה מפני הגוף לא פג עדיין וכל נגיעה קלה שלו גורמת לה
 צער ומעורר את מקור דמעותיה. רציה אחת, גם כן בעלת-בשר, מתרפקת
 עליה בלי הרף ומשננת לה את הפסוק של אהבה מתחילתו ועד סופו. זו
 היא אם. נתקשרה הנשמה בנפשה של האם, אשר אותה בחרה לו מבין כל
 המסובים, להיותה לה חסות מפניהם. אחרי כן באו אליה האב, האח, האחות,
 הדודים והדודות, שכנים ושכנות, נוהרים אליה איש איש ופסוקו בפיו. נתנה
 הנשמה את בת-צחוקה לכולם, את אמונתה-לכולם. את אהבתה-לכולם.
 כששאלה פעם אחת, אם היא אוהבת יותר את האב או את האם, נבהלה
 ונתבישה מפני השאלה ומפני עצם הביטוי: „אהבה”. השפילה את עיניה
 במבוכה. אולם גופה של השאלה, הרדה זו, שהכל חרדים עליה ושקידותיהן
 של הנפשות הסובבות, שכל אחת מהן מבקשת דרכים להרחיקה מן האחרת
 ולקרבה אל זרועות עצמה—כל זה מסך רעל בנשמה. טפין טפין חדרו טפות
 הרעל. הילד סופג לתוכו בשר וערמה. פעם אחת, כששאלה אותו האם בלחש
 לאהבתו אותה, גלה לה על אזנה בסוד, שהוא אוהב אותה, רק אותה. אותה
 שכם אחד על כל האחרים. וכדברים אלו סח גם כן תוך כדי רגע לאב,
 ששחדו במתנת דבר; לפי שהילד, הטובל כולו באור ושואף להתמוג באהבה,
 פסר את נשמתו במתנה גמורה לכל מי שמקרב אליו את ניצוצו ומשחד
 את בשרו. כך מבלה הנשמה מספר שנים, כשהיא חבוקה בזרעותיהן של
 אהבה ואידיאות בהירות עד שעומדת באחד הימים, עוזבת את בית אביה
 ואמה והולכת לשוט בעולם, ללקוט ניצוצות, להקשיב מפני אהיות פסוקי אהבתן
 ולהשמיע באזניהן את פסוקיה, סימניה ורמויה.

ועל-שום-מה עזבה נשמה בית-אב-ואם? על שלא טרחה על אהבת-אב-
 ואם. מתנת-חנם באולה פסוקי-ברכתיהם. לא היא הראשונה השמיעה להם
 פזוק-האהבה? ממרומי רקיעים היא נפלה לתוך זרועותיהם. והן היא באה
 לעולם כדי לטרוח בעצמה על הלקט. לא רק בת היא לאב שבשמים, כי אם
 גם פועלת חרוצה. עבדות יש בה. והיא משתוקקת לעבוד לאלהים, כדי לבוא
 אחרי כך על שכרה. כלום בטוחה היא ברחשי לבה לאב ואם? האם מקור
 אהבתה ברגש טהור ומצירף של שורש-מחצבת או שלומים היא ממנה בשכר
 הבשר והלבושים שהננוה? הרי אב ואם חרדים יותר מדאי על שלות-
 גופה ומלעיטיים אותה הרבה בשר. מחמת זה נצוצה בלב שנאה, פרי הבז

להבשר המשביע. היו לנשמה גם רעי ילדות, אולם הן גם אותם לא חפשה מתחילה ולא טרחה עליהם. בהיסח-הדעת באו לה, ורובם כתנת-הורים הם וחשודים מחמת זה עליה, שמא גם הם לא לטובת גופה. נחרתו בלבה גם דברי הצער, אשר גרמו לה רעותיה. היא היתה עודה תמה ולא ידעה הבול בין מעט לרב, ולסימן אהבת נשמה נתנה לרע במתנה בובה או כפתור אחד בלבד. אולם הרע תבע יותר, את כל הכפתורים והבובות תבע. התקצפה. ודאי — הרהרה או הרגושה את הדברים — אין הרע מתכון אלא לגזול ממני את הנשמה. כשסרבה הכה אותה הרע על הלחי, והיא בכתה בצדקה על הכאב והעלבון, אולם מוסר לבה להש לה אגב בכי, שאמנם חטאה לרעותה, שלא נתנה לה חלק שוה בלפתוריה ובכובותיה, שגם היא לא היתה להוטה בלתי אחרי הרכוש ובודון עשתה את עצמה כמגינה על כבוד נשמתה מאותו הרגע אין לבה בטוח בה אם טעמה מימיה טעם של רעות. ועוד: לא היא בניגעתה בחרה ברעי הילדות; לא היא טרחה עליהם. היא לצאה לטיולה ונודמנו לה ממילא תותים על דרכה. שמה אותם בילקוטה. ומה רבותא בדבר? ודאי נעלמו ממנה כמה וכמה תותים טובים ומשובחים מהם. והיא יוצאת מלכתחילה ובכונה ללקוט. היא תארוז במבטיה לכל ארבע רוחות העולם, תבוא בסבכי כל היערות ותסכן את נפשה לשם האהבה. היא חתן את בת-צחוקה לעולם. את כל אשר לה תתן להם; תקרא לאחיותיה בכל פסוקי האהבה שנשתמרו בזכרונה. אמנם, רעל החשד, פרי הרכוש והבשר, שנצטבר בשנות הילדות, תוסס במעמקים ועובר בירושה לשנות הנוער. אולם גדול לאין שעור הכוסף להתדבק באחיותיה ואין גבול לגעגועיה עליהן. ביהוד קשים עליה געגועיה בערבי-ירח, בשעות-הדממה ובליילות הסער כשנפש תכל לחבק נפש. הנשמה, הנשאת על כנפי הגעגועים והמצוקות, עוזבת את בת-הוריה ואת המולדת, פורשת את מפרשי דמיונה לקראת מרחבי תבל ושולחת את זרעותיה מול פני כל אחיותיה, המרחפות לקראתה, כמות כונדות בודדות במרחבי תבל.

בשנות העולמים נפש האדם פזורה היא ואינה מסתפקת במועט. היא מרקיעה על כנפי דמיונות; היא שואפת להתקשר עם כל האחיות העולמיות אוהבים הברה, סיעות בני-אדם אספות מרובות-אוכלסים. פזורם הוא ענינם הנשמה תובעת הרבה ונותנת מעט, שפזורה היא בתוך סיעות הרעים. היא מתמזמת בחברה. וכאן מקורן של המצוקות הבאות בשל התביעות הנפרזות. הנשמה תובעת מאחרים את כל הפסוק מתחילתו ועד סופו, והחברה אינה מדברת, כי אם בראשי תיבות, בסימנים ורמזים קלושים. חלמה היא בחברה שמסתפקת במיעוט, דיה בנימוס בלבד. אמור לי, אדם, תיבה אחת או אפילו אות קלושה ואכירך, חבר! — כזה הוא צו החברה ליחיד. בת-צחוק קלושה, אפילו מזויפת, דיה לי לסימן, כי גם השקר מן האדם הוא ולבוש האמת

הנהו. העלומים מתקצפים. הם תובעים מטבעות שלמות, בת-הצחוק של האמת, את המבט המלכב, את הרגש הרוחת, הם שונאים את הלבושים, הם משמיעים בקול רם כל פסוק של אהבה וקוראים לגבורה — גבורה, לכה — פה ולמעוף — מעוף. יש שהם חוזרים על הפסוקים, משמיעים, שמע" כמה פעמים וכשמשתיקים אותם הם נעלבים. העלומים הנלהבים מפריזים על כחותיהם ומבטיחים להפוך עולמות — התהו — והבשר ולברוא מגדל-האהבה-והשלום, לאחד את כל הניצוצות, לרפא את כל החולים, להאכיל את כל הרעבים ולהושיע לכל הנדכאים, הכל בעולם זה מסוגל, לפי סברתם, להיות מתוקן וטוב, אלא שהעומדים בראשה של החברה מעכבים, לפי שהעלו על עצמם בשר רב ולבושים עבים, ולכן הם מורדים באור. אמנם, גם הללו יצאו מתחילה ללקוט את הניצוצות, אולם נכשלו בדרכם ונאחזו ברשת הבשר. לא כן אנו, העולים. הבונים, אנהנו לא נכשלו!

ועד ששירת הנצחון בפי העלומים הנלהבים והנה הם גופם כבר נאחזו ברשת הבשר והחברה. אמנם, הם אינם אומרים להרשיע את עצמם. לא מטבע האדם הוא, העלומים שופכים את המתם על המניעות. הם קוראים תגר על החברה, על תנאי-הרכוש-והבשר, על בגד חבר, על האשה, זו הרעיה המתעה, שהוליכה שולל והטילה ריחים על הנשמה. הגבר תולה את סרחונו באשה, לפי שהיא חלשה, יפה וקרבה יותר ממנו אל מקור האור. החזק מאשים תמיד את החלש ואנו מגלגלים את כל ליקוינו על האידיאלים, מתוך כעס אנו באים לכסירה ושוללים את הקיום מן האשה הנאמנה, מרגש הצדק וגם מעצם השאיפה לאחדות הניצוצות-מאלהים. כילד וכפרא, המכים את האבן, שנתקל בה כך אנו מתנקמים בהרות. אנו מחרפים את הרוח, כדי להוקיע את קלונו של הבשר, שאין לו קיום וכח בלא הטפין של רוח. אנו קורעים מעל הבשר את כל לבושי הרוח שנעשו מסוות של שקר. אנו מכריזים: הפקר, הפקר! חטוף וסאוב! — לפי ששאפנו אל האחדות הגמורה באנו לבסוף לידי כפירה גם בניצוק.

אולם בלב עוד קרן-זוית אחת צנועה של אור שארית הפליטה. מתוך סיעות החברים וההמוניות שבאספות הצלנו את האחד, את הרע, שלא בנד בנו. אנו משתעשעים בו, כמו העשיר, שהציד מבין משברי גלים מטבעת-זהב יחידה. זו היא האחות הנאמנה! — מתלחשים אנו עם לבנו. תור העלומים חלף. כבר למדנו להסתפק באחות אחת בלבד. אנו מצמצים את כל אהבתנו ואמונתנו ברע יחיד זה. אנו אומרים כך: הכל הם רוצחים ופושעים, חוץ מן האחד, הצדיק והישר באדם, בו נתדבק בכל מאודנו. שתי אחיות אנחנו בעולם, שני ניצוצות, המתקנים זה את זה. וכדברים אלו אנו משמיעים גם לרע ברגעים של התגלות-לב-וספר-היודי, כשאנו שופכים לפני הרע את צערנו על הגזל והרצח, השוררים בתבל זו ופורשים לפניו כשמלה את כל

הבזו הרב שבלב לבני-אדם יושבי חושך, ודוקא מאותו הרגע עצמו סר מאתנו לב הרע, שמתנקם בנו בשל הכפירה בשאר האחיות, וגם ודאי לפי שחושד בנו, שבמסתרי הלב גם אותו הבאנו בכלל, אם כי בפירוש גלינו לו את הסוד או רק רמזנו לו מתמת בושה על זוג האחיות. באחד הימים אנו מוצאים את עצמנו נעזבים גם מן הרע, בודדים בתבל; אין אחדות, לא אלהים, לא אשה, ולא ידיד. אולם משכפרנו גם ברע כבר הגענו עד הדיוטה התחתונה של כפירה, ומכאן ואילך באה כפירה גם בכפירה. היתכן? — לוחש לנו קול — כל העולם חיב ואתה זכאי? ורע זה, שהערצת אותו תמיד, בשהיה מאיר לך את אמונתו, הגם הוא נעשה רשע בעיניך אחרי עזבו אותך? — ורק אתה, יחיד ומיוחד, בן לאור? האם לא תאות-הנקמה ברע ובכלל בני האדם היא שהולידה בך את הרעיון על „אני“ הסגולה? — האם לא אתה עצמך מקור כל הרשעות והחשדים? —

אולם אין אדם מחזיק את עצמו רשע שעה מרובה. הרע כבר הכשיר אותנו אל הותר ושמש לנו גשר אל ההסתפקות במועט ואל החברה. מכיון שלמדנו על-ידי הרע לצמצם את האחדות על המועט שוב יש לנו אחיזה גם בחברה, שהננו מתקשרים עמה מהיום בכח מועט האמת שבה. האדם מגיע לשנות המעבר, שבהן, כמו בשנות הילדות, בשר ורוח מתמזגים זה בזה ומערבבים את תחומי הטוב והרע.

בשנות המעבר, אנו נאחזים בפה המבוכה ומסתכלים באנדרלמוסיה גמורה. נשמת האדם בימים אלו שדה-קטל היא לאהבות ושנאות, איבעיות וסתירות. הנה קול צחוק זה גם הוא וצורב את לבי, אבל הן זה קול אדם הוא, קול אה, השואף על ידו לאחדות. מה יעשה אחי שלא ניתן בקול אחר? בל דבור שלו עולבני, אולם לא אשמתו הוא שכבד-פה הוא ולשון צחה לא ניתנה לו. כמה מן היהירות והזלזול בחבטה זו, שהוא חובטני על שכמי, אולם מה יעשה ולא למדה ידו לפרוט על מיתרים יותר דקים? כזה הוא האדם וזו היא לשון לבו? כמו ילך המחבק ומנשק את בובתו עד חנק. הן הללו הם סימנים, סימנים. כך אנו מלמדים זכות על האדם הבזוי עינינו בזוי? — שואלים אנו את עצמנו בבהלה — הן כבר עקרנו מלב כל שמץ של שנאה, הן כבר סלחנו! — והכעס והשנאה מרתיחים בקרבנו כל חושינו הוי, מה חובתנו ונעשנה? אבא, רחימאי, מה יש בלבנו? אהבה? בוז? משטימה? האם שואפים אנו אל האחדות? אל הפירוד? הכואבים אנו בשפלותן של אחיותינו או לועגים לאיך? האם כוספים אנו אל האב שבשמים או אין אנו אלא מתדפקים בשעריו לקחת מפיו את ברכתו בדרכנו אל השטן? — אנו אוהבים ושונאים כאחד. הננו מלמדים סניגוריה על הבריות וחושדים עצמנו, שמא לא נתכוננו אלא פדי לאחוז את מוטר כליותינו. הננו סולחים לאחרים לשם הסליחה לעצמנו. הננו אומרים אהבה, כדי לכסות על הפז

ועל הלכ שנתרוקן. ומפני החשד הגנו מתיראים לשנוא ואיננו מעיזים לאהוב. כזו היא התקופה השניה של המצוקות, שבה אנו רואים את עצמינו פחותים ושפלים, תחת אשר בראשונה חפשנו תמיד מומים וזגמים בהאחיות. וי, וי רק ספק, רק פגם, רק כתם! לא רק אנחנו רשעים, כי אם כל אלו הנראים בעולם כצדיקים. ושוב אין אנו יודעים אם להתקרב אל הנראים כצדיקים, או אדרבא להתחבר אל הרשעים הגלויים ולאהבם. אנו מסתובבים במעגל הקסמים. רכוש-הנסיונות נתרבה, אולם כה-השופט תש. הפחד והחשד נוטלים מאתנו את כה-ההבחנה ושוב אין אנו יודעים להבדיל בין צדיק לרשע, ומחמת זה יש שהגנו מגלגלים את החשדים דוקא על הצדיקים.

יש בשנות-המעבר אלו מסימניהן של כל התקופות: מתמימות ורשעות הילדות, המדקדקת אפילו על כפתור ומחשבת בובה מאדם חי, מפיזור הנפש והנעגועים הסתומים של הנוער, ממציקות הגעגועים הבהירים של הבגרות, המערומים בוכים וצועקים לעזרה, והלבושים מבוזים. תשוקה לחיי-כבוד ותאוה לשפלות ולבוזיונות. אז יש אשר האדם פונה את מבטו מאחרי חזיונות מבחון ומכונו כלפי עצמו. הוא הולך ללקוט את ניצוצות עצמו. הוא מחזר אחרי שנות עלומיו ושב ללקוט בשדות-ילדותו. הוא שואף לאסוף את כל ניצוצות חייו לנקודת אור אחת ולספחה אל השלהבת. מן ההסתכרות הוא בא אל ההבנה. הוא תופס את הטעות, כי הנה נלחם כל ימיו עם הבשר, לפי שסבור היה בתמימותו, שמלחמה לבני האדם בשל ההנאה על הבשר, ומחמת זה קרא למרבים בבשר בשם רשעים ולממעטים — צדיקים. אולם על פל האמת כל אחד לא שאף אלא לראות צדק סביבו, ולשם זה כבש לעצמו את הבשר, כדי להשמידו בידיו. כשני בעלי הדין, בזמנו של אלכסנדר מוקדון, שהביאו אל המלך קציה את דברי ריבם בשל המטמון, שכל אחד מהם בקש לזכות בו את חברו, כך שוקד כל אדם באמת לעשות את כל האחרים כשרים וטובים. נמצא, שהרשעים הם הצדיקים, שנטלו לעצמם את הרשעות, והצדיקים רשעים הם, שנטלו לעצמם את הצדק והניחו לאחרים את הכוב.

ואני? — נשמה פלונית בת פלונית, אשר יצאה ביום אחד מבית הוריה ללקוט בתבל, מה תקנתי? — האם לעצמי כבשתי את הבשר כדי לזכות על-ידי. כך את אחייתי, או הייתי בצדקותי כלי שרת בידי השטן, וותרתי על חלקי בבשר, כדי להתעות על ידו את האחרים? האם הייתי כהנת האור והבאתו לקט בידי או אבדתי את חיי לבטלה במעשי צדקות? — האם התחרתי עם רשעים נוכלים, המכלים את בשרם בחטאיהם ומשחיתים את כל תארי הגוף או לא הייתי חברה, כי אם לכשרים תועים ומתעים? — האם ידעתי לפחות להוקיר את הרעים כמו את הטובים, כולם כלים לניצוצות? — צופה הנשמה מאחוריה-

ורואה את בני-לויתה בחיים, הטובים עם הרעים, האוהבים עם האויבים, כחלק מחייה, כקולות בורדים של כל המנגינה ואינה יכולה לתכנס אפילו במחשבה את העדר של מי מהם. כלום היתה מה שהיא עכשיו, בצורתה זו, אלמלא פגעה בכל בני אדם אלו, אלמלא נתקלה, למשל, בשכור זה באחד הלילות, אשר הפריח לקראתה אגב התנדנדות מלה של נזיפה. הן היא הנה סך-הכל על כל הרגשותיה בצירופם של פגישת-שכור זה, או של תנוק-הכפר, אשר רץ אחריה לפני שורה של שנים וזרק בה אבן. הן אילוסי מאורעות אלו אפשר כל זרם חייה היה שוטף במשעול אחר, הן היתה חסרה דבר-מה; כי הנה דבר זה ישנו בהייה והיא לא היתה טועמה אותו. וכשהיא מתרפקת על עצמה הרי היא מחבבת את מהות זו, הכוללת בתוכה סכום של כל האוהבים והאויבים, של כל החזיונות, של כל בני-הלוויי של כל האחיות. היא — הן. אני — זו את! —

ומעכשיו ואילך? מאותו הרגע, שגמלו בלבי הדברים, ולהבא מה? להיכן אכזון את לבי? הלא אני סלחתי. הלא אני ותרתי. טוב הנני פורש את מפרשיה של אנית-חיי. שוטי, נשמתי, לכל הרוחות, כי את שערי לבי פתחתי לרוחה לקראת האחדות. הפקרתי את שכמי לחביטות-היד ואת הויתי — לשמות ולכינויים. ספוג הנני לכל הקולות, לכל המבטים, לכל בנות-הצחוק ולכל פסוקי האהבה השונים. אשב במזרח, אשב במערב, לכולם אשמיע פסוקי אהבה ואתן אמון גם בראשי-תיבות על האחרים. הלילה לי מלהרשיע ומלהצדיק. אבחר לי רע ואתרועע גם עם הסיעות, אגלה לכל אחד את סודי על פי דרכו. אלמד סגוריה על אחרים ואסלח גם לעצמי, כי הן טעיתי, בזיתי, סרבתי, תבעתי. עניתי בשאט-נפש על חיוכי השקר, שהשקר שבהם לא היה כי אם לבוש לשמור על ניצוץ האמת, שאין לו קיום בעולם החומר במערומיו ובטמטום לבי לא ידעתי להוקיר את הללו שנגלו לי מחמת ענותנותם כגסי הרוח ואוכלי-בשר לתאבון. כך גסת-הרוח ובעלת-הגוף, שלא ניחנה בלשון נמלצה, מתרפקת על אהובה ביצורי בשרה ושואפת לערות עליו את רחשי אהבתה על-ידי לשון-האברים: בין גא, אהובי, לארשת יצורי-הגוף.

ומעכשיו ואילך? הוזהו החוף? זו מלחמה וזו שכרה? וזה הוא השלל? — הלשם זה ברחתי מבית הורים, עזבתי מולדת, נחל ורעי-ילדות, בויתי לתענוגות בשרים והלכתי ללקוט לתוך סלי ניצוצות-אור? הלשם שכור מגדף זה ואבן זו שורק בי תינוק הכפר? דמיוני לאדם שיצא למדינה רחוקה וסכן את נפשו למען לצבור הון ושב אחרי תקופה של שנות-פרידה למולדתו מלוכב בלואות.

הן לא לכך... לא לשם כך הפקרתי שנות חיי עלי אדמות. הן קורע קול
צחוקם הגס את לבי, הכוסף אל התכלת, ויד זו, החובטת על שכמי, הן פגולה
היא לי ופסוק זה של אהבה, היוצא מפה גם זה, רק מגדף הוא. — כוס
התביעות הרפי נא! שוב צדני שטן התרעומות. — שוב תרמית הגדולות?
בסל-נצרים ריקן יצאתי מבית-הורים בדרכי אל האחדות ובסל-נצרים ריקן
הנני חוזר לשם. הבה ואקח שוב את הסל בידי ואשים פעמי לנוד בהר ובגאי
על פני ערבות וימים, וגם בין יערות סבוכים אסכן את נפשי כדי לחפש
סימנים ורמזים.

א. שטיינמאד

יעקב פייכמן

שירים

I

את צחוק הגיל לשצה מאחרה.
את ממת גורל זר. בגביעי חטא
לי ילחט ייגד. אך התהום לך שרה,
ואורות ואבים יצעו באשר גט.

כציץ-השרב יפוך יאדים כבד.
כדם ערבים נבעיר. אך בצהל
צל פיד הצחוק, וקם הלב האבוד,
כצשב חי. והלבין אדם תמור.

נקראת להשקות פנת-לב נשכחה.
לישב מה. לתקן איזה פגם.
את צו מאחר כה. את כוס הברכה,
מה אפל חם, בה צנת שחר חם.

II

את אשה ואת מתוקה בצורונך.
ואת יודעת כל. את נאמנה
לאשר ולכאב. את כוס הישועות
גם לקראת תהום תביאי עוד מתנה.

את כלי-הגיל. את בשרך את מרפדה
כפרח חם לאוהב. וחוננת.
ובדמך את מרעיפה שבילי אשרך.
את שקה את פורעת — ואת משענת.

פה דל אני על נדך. ואם לך יפעם
לכבי יום ולייל, מה כבדה צחלת קולי!
לכי על ידי, לכי וזרי לי חסדה,
ולא אראה את התהום מימיני ומשמאלי.

III

לילה. רוח. ועבי רום צמקות
נשאות על התהום: גוברת סעה.
מה אשיש לקראת רוח! נבה אדם
כשושן חי לי כן מרחוק: באה!
כשושן חי לי יפרח שם לב אוהב.
מכל הנבעות קולו כן לי: באה!
הרוח הומה. ועבי רום עליונות
נשאות על התהום עין אלים רואה.

עיקרים*

תמצית הדברים:

אין המקוריות נובעת לאדם אלא על ידי צנורי שפתו הוא, שפתו שלו, כלומר, — שפתו הראשונה...

אין שפת הנשמה, אלא — השפה העצמית... דבר זה — ודאי מחלט. אבל התוכל לומר, כי כל תוכן המושג של אותו ה"שלו", — ה"שלויות" וכל חשיבותה של אותה "עצמיות" הנערצה של השפה מתמצים בה "צלצול" ההברה, זמרת-הלשון, המנגינה, החרף והגאון המיוחדים שיש למלים אלו ואלו. שכרו אה אזנו של אדם זה בראשיותם... מעריסתו, ביום ראשון שלו?..

ואם תימצי לומר, כי באמת ערב לאדם צלצול שפתו, צלצול המיוחד מכל המוסיקה כלה של כל העולם כלו, אבל האפשר סוף סוף לומר כי באותו הצלצול, באותה העקימת-שפתים המיוחדת — בהם בלבדם מונח חזיון הרז של האומה. של התהוותה מראשית הויתתה וקיומה אחר כך על פני שטח כל הדורות המעצורים העצומים, הישימון של החיים...?

האפשר לומר כי על אותו הצלצול בלבד מתלבט "בן האדם" מיום שנברא מעפרו הראשון.

שהרי אם תאמר, כי הלשון בלבד היא האומה, איכ כל מלחמותיו ופגעיו שבן האדם נלחם ונפגע בעד קיום אומתו וקרנה הרי אינם, אלא בעד כך; ואם "יחסותה" של השפה אינה אלא "ציון הצלצול המיוחד", איכ הרי סודה הפנימי וגרעון גרעינה של כל אותה ההתלבטות האיומה והאבירה גם יחד של כל האנושית כלה בתוך אותה כף-הקלע הגדולה, אינם אלא בשביל תוט השערה זה?

לבקש את הלשון סתם בתור כלים טכניים בלבד, בתור לבוש בלבד, — "כפטיש" או אפילו רק לומר, שבמלים אלו ואלו דוקא, בהברות אלו ואלו דוקא שורה השכינה האומתית, מהם נתהוו ובהם סוד קיומה; מצרופי אותיות אלו ואלו דוקא כפשוטם נבראו השמים והארץ של האומה, דבר זה במדתה היותר זעומה אינו, אלא — אבסורד פשוט ובנלי...

אפשר, כי כך דמו בנפשם הפשטנים הקצונים שבהמקובלים לענין הלשון העברית. אבל נוטים הדברים לומר, כי זו היתה כן בעתם של "בעלי-שמים"

(* ראה "קולות" חוברת א')

המוניים. להעיוניים והאמנים שבהם גם להם לא היתה המלה אלא — כלי להאיר
הגנוז שבה...

בין כך ובין כך אין בכל שטת צרופי אותיות שום ענין ומגע עם כל
הגיון של מחשבה ובעת על דבר שפה ואומה...
אמת, אין שפה מלון בלבד. ואין ציון היחוד שלה — מלים, שמות
ודקדוק בלבד, אלה גם, או בעיקר, הסגנון, הנוסח. קמטי הקמטים המיוחדים
שיש לכל אחת, "מסמרות", "חמוקי-יריכין" המיוחדים לה דוקא ולא לאחרת. ורזי
בשמה הנטועים בכל קמט ומסמר...

אבל סוף כל סוף, הכי כל מסמר ומסמר, קמט וקמט אופיי שיש בשפה זו
וזו, כל עוקם ועוקם שבה. כל פלפול ופלפול חריף שבו או כל, "צפיחית בדבש"
שבו, שיש לה טעמו המיוחד, חריפותו המיוחד ומתקו המיוחד חשובים ויקרים
כל כך עד שבעדו בלבד כדאים כל אותם, "מגדלי ההפלגה" הנראים והעצומים,
שנביאי הלאומיות אינם פוסקים מלהטיף להם וכל באי עולם אינם פוסקים
מלהקריב דמם ונפשם בעדם?

ויהיו שהנוסח, הסגנון, העוקץ, הקמט וכו' הם אופיים עצמיים... אינם
מעזותקים ואינם מושאלים לכל לשון אחרת.. ויהא שחריפותם היא מיוחדת
שבמיוחדת, ותגי נא חריפות זו נובעת מהגידים החתומים והסתומיים הטמונים
במעקקי התהומות... מקורא באשקי לכל הלשונות... מחצב הרמזים ושיחת עופות
ודקלים... יהיו נא המבטאים המובאים... חריגה עליונה ממסגרת המקובל...
"מרידה קדושה בהנימוס הבנלי" והטמא של הדבור הנורא.. — "הפקירות
בכבושה", אבל סוף, סוף, תמה אני אם כדאי לתת בעד עושר זה אפילו צפור
רעועה אחת... למרות שגם בפיש חותם ויש יחוד...

ומי בעל חוש לא יכיר, כי לא כאן זבול האומה, לא כאן מקור התהותה
ולא כאן סוד קיומה, אף כי... הצדקת קיומה.

אמת, מכיון שהלשון בכלל היא — אוצר העצמיות, איכ כל דבר ודבר
שיש בו חריץ עצמי, חותם מיוחד הרי הוא — יקר, קדוש ונשגב לבן השפה, נושא
אותה העצמיות, מבלי התחשב כל מחירו האוביקטיבי. האוהב גם את השרטת
שבאהובתו הוא אוהב, משום שגם אותו הפגם מפלה אותו בינה לאחרים ויש בו
משום "ציון היחוד".

מכיון שמשאת נפשו יצור אחד, יחיד ומסוים, הרי לבבו כלה לכל
שרטוט ושרטוט המיוחד אותו, יהי השרטוט איזה שהוא.

אפס, הכי השרטת בלבד סבת אהבתו והכי מ, הפגם בלבד אעפ"י שגם
בו יש יסוד היחוד, — מתחלת האהבה?

אין אהבה והתקשרות מתחילות, אלא מסגולות חיוביות. חיוביות בעצמם
או שנראות ונדמות למצער לחיוביות...

אפילו חיוב סוביקטיבי ואפשר דוקא סוביקטיבי. לא מה שבעצם ערב, אלא מה שערב לך. ובזה כבר - מונח סודך אתה, סוד נשמתך, רו האני ולא אחר שבך! "האדם הוא, מה שהוא מהלל, מה שמעלה חן לפניו".

אבל דמות חיובית איזו שהיא זקוקה להיות כאן...
אמת, עמי העולם נהרגים בעד כל קוץ ותג שבשפתם, מבלי התחשב כלל עם מחירו החיובי, וסופם, כי זכו לכהונה וזכו מלכות על ידם. והציכא-סלובקים יוכיחו... אבל זוהי כבר עניזה של "ערקתא דמסאני", תכסיסי קנאה ויותר יש בזה מפוליטיקה, מאשר מטבעיות פשוטה ורזי נפש...

וגם. אין קנאים פוגעים ונפגעים בערקתא דמסאני, אלא כשמאמינים במציאות ישותן של איזה עיקר חיובי גדול ונערץ, "שהערקתא במסנו" משמשת לו לאיזה אות רחוק, לאיזה אות-ברית... ומשום גודל כבושת העיקר ודביקותם הגדולה של מאמינים בו הולך ונערץ אצלם כל דבר שיש בו משום עדות, אפילו, עדות היותר רחוקה על הברית בינם ובינו...

והרי ענינו של "ערקתא דמסאנו" בכבוד הדגל ובקדושתו של סייג וגדר פתוכן פנימי... אבל באין עיקר, באין ברית, מה לאות, מה לסימן, מה לעדות...

באין כרם במציאות, מה מקום לגדר ומה חשיבותה?
אין כל עיקר סגולתה של השפה לאומה, במובן עליון, אלא בזה שבה קלוטה נשמתה של האומה, ה"מה" החיובי הטמור והעליון שלו... "עצמיותה החיובית המיוחדת. דוקא ולא השלישית והסתמית גם כשתמצא לומר שגם בהן יש מהעצמיות והאופיית...

אנגליה, לדוגמא, מתגאה בשפתה ע"י שקספיר, אשכנז ע"י גיתא ושילער וכי' רוסיה מתגאת ע"י טולסטוי ודוסטויבסקי דוקא... בהם ובשפתם, בהשפה של "מאליה" שלהם בקלוטה החיובית העליונה של נשמתו הגדולה והפרועה של העם הרוסי הגדול והפרוע...

וגם אתה, אדם מישראל, ואם אינך יהודי במקרה, מאונס ומאסון, אלא מרצון, מכלת נפש וגאווה לאומית, ודאי גם אתה יש לך איזו סגולה חיובית מיוחדת בהנושא אל הויתך זו המקודשת כ"כ לך... סגולה מיוחדת, שבכחה להכריע את כל העולם ומלואו...

אדם באהל*

(קמעי מחשבה ורגיש)

אמונה. האמינה באנשים פסה. תמה האמונה באהוה ורעות ורחמי
אנוש, מאדם לאדם. נתרופפה אמונתי, שבכח הספרות והאמונה, או בכח אמצעים
אחרים מעין אלה, אפשר לרכך את, "יצר לב האדם הרע". אבדה לי האמונה,
כי כאשר ישבר לבך בקרבך מרוב צער ולא תבקש מאת האדם דבר, כי אם
לשמע אותך ולהשתתף בצערך, שאדם זה יטה און לך ויקח זולק בגורלך. כל
אחד טרוד בשלו ומטה און אל יסוריו ואל שועת נפשו, ואילו כאב זולתו
יוצא לגמרי מגדר השגתו.

מה אפוא תקונו של אדם? יחוד הנפש בפנה נסתרה! להשקיט בחמת
רוח כל חפץ, לתנות צרותיך בפני מי שהוא! אל תלך אל בן-אדם ואל תחפץ
בסיועו של זה! לגלות טפה מנשמתך — אסור, אסור! ואם גם יביעו לך בת-
צחוק — מזויפה היא! וגם את יתעוררו לדבריך — הלא רק, "לכוני הספרות"
שבהם יתעוררו, כדרך אנשים, "בעלי טעם", ועל הכאב יעברו במנוד-ראש וגם
בוז יבוזו לך.

אנחה... גם אני איני רואה עתה כל סבה ותאנה להתאוננות
יתירה. אלא מה? אין שלום בנפש ואין מרגוע, ובלב כאב עמוק
גוקב ויורד עד התהום. והאין זו מליצה בימינו אלה? בימינו
שמיליונים אנשים גועים לעינינו ברעב, שדמי אדם שותתים ומציפים פני תבל
ומלאה — האין זו מליצה של בריה הרוחשת על כאבה ויסוריה, לאמר:
"אני ואפסי אין עוד"... אולם היסורים, היסורים! — היסורים מצדיקים כל זעקה
ושעוה, ובין אלפי אלפים דמים וכאבים — אינם בטלים. יש לאדפ עכ"פ
זכות זו להאנה בשברון מתנים ובמרירות, בשעה שצר ורע לו. ואם אנהה זו
בחנקה היא, וקולה לא ישמע — קדושה היא ואל ד' היא עולה.

(* את הפרקים הקודמים ראה ב"קולות" חוברת א')

ד.ס. ,ואנכי ידעתי בעולם הגדול לא יחדלו הדם והדמעה
לעולם לעולם — כך משורר לנו טשרניחובסקי. לא יחדלו! אולם למה אותה
הרמאות לאמר: כי דמעה זו, לא תפול לשוא ארצה... לישע ולאורות... הכדאית
אפילו טפת דם אחת בשביל איזה אשר מדומה? והיש רשות למי שהוא
לשפוך אף קורטוב של דם בשביל איזו אנושיות מדומה? כ בריה, האין לה רשות
לחיות, כמו שהיא, את חייה בלי קרבנות ובלי שפיות דמים? האמנם רק
קרבנות ירצו, דמים נשפכים, — וחיים בלי גבול, בלי כל מסורה, בלי חוק,
חיים חפשים של אדם בן-חורין אסורים הם? והיש לקוות, כי בזמן מן הזמנים
ירפאו האנשים משגעונם?

רגשות. ,רגשות יופי, רגשות אהבה אמתית, רגשות אהבה —
מטפח לו האדם רק אז בעמדו על עברי פי פחת" — רעיון זה מתלבט בקרבי
יום יום.

ע.ס. העם, העם! רבש"ע, זה עתה חגג את חג הגאולה שלו, זה עתה
צהלו הרחובות מתרועעה וגיל, זה עתה היה לבו ולכלמות, קרבן לאקסצסים
ולהרג רב, זה עתה התערבו בדמעותיו ובדמיו השפוכים מעט אור ומעט תקוה
— וזה עתה הוא נושק שנית את ה"יד המכה", ושנית תן לו מ"משמני הארץ"
העקובה מדם.. והספרות, הספרות, הספרות! אותו בטוי החיים שלנו, אותו
הראי שבתוכו נשקפים החיים שלנו, בכל "הודם ומוראם" — הספרות, הספרות!
אלו מדוע נפקחו עני לראות, ואיני יכול לרמות את עצמי, ואין בי כח
להרים יד ורגל — למראה העלובה הזאת! ולו היתה רק עלובה ורק עניה —
אך, הלא השקר והצביעות והזיוף מושלים בה ממשלה בלתי מגבלה! עשר
זה של השירים התפלים והספורים המזויפים ודברי מדע הנכובים — מאין?
במעמקי העם ומשרש נשמתו??!

ח.ה. החיה הפצועה בקרבי נוהמת עם כאב לבי ועם מרי שיחי אין
מלה בפי ואין תפלה בשפתי. אלהים סר מעלי, זבחי לא לרצון לו. ובמה
אקל את הכאב, במה אשקט את היסורים העוברים על גדותיהם. נהימה לי, נהמת
חיה פצועה, אשר לא אל השמים ולא אל האדמה ולא אל האדם תשוע, כי אם
מעצמת מכאוביה תנהם ולא תדע דמי.

י.ד.ד. ה.ס.פ.ר. קשה לעמוד על אפיו של אדם, קשה לעמוד
על אפים של הסופרים, ויותר מהמה קשה לעמוד על אפיו של סופר ורע,
וקשה מכלם — הוא ידידך הסופר.

מהו בן אדם? גוף וצומת עצבים. היכול אתה לדרוש מחברך הרבה?
והיודע אתה והחדרת אל תוך נשמתו, בשעה שהרוח ישאנו ועצביו נמתחים?
מה שהוא בעין ונראה לעין — הריהו הגוף, וע"פ הגוף, רק ע"פ מראה הגוף
לבו, שפט ישפטוך בני האדם, יעמיק חקר הסופר; ורעך, הידיד הקרוב אליך

— סקל יסקלך ע"פ חזות מראה פני גופך לבד. מה דורשים ממך, הוי, מה דורשים ממך, אדם אמלל, שאלהים נתן נשמה באפך, ורוח עצורה בקרבך, אשר כלכל לא תוכל, ועצבים משעשעים בך, במצות האל, כבכדור המשחק? האם צדק ומשפט ויושר חברותי או פרטי דורשם ממך? לא! כלל לא! ענינים אלה אינם כלל בגדר ההשגה וההבנה! הדרישה העיקרית היא: "לך כמוני", עשה כמוני, "חשוב כמוני", ו"חיה כמוני"! עולמך לא לך, הרגלך לא לך, בפרט אם גופך מוכיח "שיכול אתה בע"ה ללכת בעקבותינו" ולהיות בן אדם, אדם גדול" באמת. ו"הסופר", "הסופר", אלהים נתן לו מעט רוח לשעשועים או לשחק בו — והריהו דורש ממך, לא פחות ולא יותר, שתאבד את עולמך בשביל עולמו הוא או לא עולמו. והסופר, הרע, חברך לדעה, הלא הוא, בך בית" בעולמך, והוא "יודע" והוא "מבין" והוא "רואה" ו"צופה" ללב, ו יודע "היטב", כי "לא כן עמך"! "אין זה נורא" ו"אינך מה שהיית" ויכול "אתה להיות" בן אדם גמור" כמו "שצריך להיות". הלא ל"שעבר היית כך" — ז"א: להיות כמהו, ללכת בעקבותיו, לאבד את עולמך ולהיות את אשר אינך ולא היית מימיך! האם זו שאיפה להתקרבות? לאהבה רבה? להתמזגות? להיות אחד אחד עם רעך ועמיתך? הוי, קטנות-מוחין זו מה היא? האמנם לא נתן לאדם לחזור מעט ללב השני ולהבין אמת פשוטה זו, ש"שנה קלה" של השני, "הרגלו המצער" — הם דברים שבחשיבות! ולא זוהי אמת המדה, ולא זהו הדרך למוד את האדם, אשר נשמה ורוח לך, ועצבים לו, ונתיב לו, נתיב שלו, לאלהים ולאדם?!

ט ו מ א ה . ד . ריח טמאה וקדושה; עולה מהויתו של האיש הזה. הרחק כמטחוי קשת אתה מקלל את המקום, ו"דריסת הרגל" שלו, שיש בהם מטעם "מ"ט שערי טמאה" וה"סטרא אחרא". ובד"א של הויתו אתה שואף להתמזג אתו ולהיות אתו במחיצה אחת, ושיאציל עליך מהוד-יפיו, קדושת דבריו והתם העובר כחוט השני בין אלפי אלפים רמזיו-נפתוליו, שקריו ותעתועיו. מי הוא האיש הזה ומה לי האיש הזה? רע? עמית? רבי? מורה דרך? זהו האיש, אשר מלאכים ושדי שחת משתעשעים בו. זהו האיש אשר בבואתו נשקפת צורת נשמתנו: טמאה וטהרה, אמת ושקר, גדלות וקטנות, מלחמה תמידית בין הטוב והרע, בין הנעלה והשפלה, ועל כלם—רק אדם, אדם, בשר ודם, עם כל האינסטינקטים הגסים והשפלים, עם כל השאיפה והכמיה לדבר מה נעלה ונשגב, ואלפי אלפים מכשולים, ושבע פעמים ביום שקיעה "במ"ט שערי טמאה", ו"שבע יפול... וקם"!

ט ה ר ה . ו... ו... — הלא הם ה"קדושים האמתים", קדושים בלי כתם טהורים בלי רבב וכלי כל שמץ של פגול". הם, אשר כל אחד ואחד הסתתר ונתכב בפנתו, כדי שלא לתת לכל רע לגשת אליו ולהדבק בו ולהיות טהור

ונעלה, זה — בפנתו החבויה, וזה — עם ילקוטו ותרמילו בשכונתו הנדחה.
ומדוע, זה, מדוע לבי יסיתני בספק, שדוקא הם, הם, בקדושתם וטהרם וסיגופיהם
ונסתריותם, מעוררים בי חשד. טמא, טמא — והם הטהורים? האמנם טמא הוא
האיש אשר שמו מנאץ בפי כל ארחי ופרחי, וטהור הוא האיש אשר, הותם
הטהרה, שלו כמטבע עוברת?! אותם ה"טהורים", ה"קדושים", שהראו את
מומיהם לכל ו"קדוש קדוש" קראו אחריהם אלפי פעמים ביום, והכריזו על
קדושתם וטהרם כתגרניות בשוק, והתחבאו בחוריהם, למען לא יהיו נראים, ובכל
פעם ופעם הוציאו את ראשיהם מן החורים והסדקים, לאמר: "בואו וראו איך
נסתרנו, וכמה גדולה קדושתנו וכמה טהורה טהרתנו!" — הזאת היא הטהרה?
זוהי הקדושה?!

שתי תקופות של יצירה

משנחתמה תקופת החסידות הבעש"טית פסקה כמעט היצירה המקורית בישראל הן בפתוחם וטפוחם של צורות-חיים ויחוסים בין אדם-חבר-ומקום והן באפני ההבעה של שירה ומחשבה.

החיים הדתים והטרדיציוניים שעבדו את האומה אל היקף גדול של ענינים שמימיים וארציים, גם ארציים. הנחה זו, שהיהודי האדוק והחרד מפני חשש-עבירה היה טועם פחות הנאות גופניות, אינה אלא כדומת. אדרבא, זה התענוג השמימי, זו השמחה של מצוה, אותו ה"דע לפני מי אתה עומד", שהיו ממלאים תמיד את חלל לבו של הישראלי כאויר לנשימה, היו נותנים טעם וחיות בפלאה גם בה"פת במלח" ובה"עצמות" שהיו מנת חלקו של רוב ההמון היהודי.

גרוגרת זו של ר' צדוק, הנתונה למשל בפי המשכילים, היתה מרוה את הגוף ואת הנשמה במובן הרגשה מלאה וחריפה של החיים פי כמה ממאכלות, המפטמים את כרסו של הרעבתן.

המים, אשר טעם בטחובן בעידן עלית נשמתו, באו בקרבו כיון והרקידו את כל עצמותיו.

לא בודד היה האדם הישראלי בחלל זה; לא אספי, בן בלי אב ובלי שם, כי אם יצור עליון, המהובר אל כמה וכמה עולמות ורקיעים וגלגלים וכסא-הכבוד למעלה מהם. לא רק שאר-בשרו של הקוף, כי אם חבר למלאכים שרפים וחיות-הקודש. היחוס אצל לאדם הוד החשיבות; האמוגה באב מלך המלכים נתנה שמחה בלב, ובעקב ההתלהבות שמחה, ובצל שתיהן היצירה.

ויצירה כונתה לאו דוקא מלאכת-מחשבת, מעשה-צעצועים של אדריכל חושב ובונה אולמים כמו שכתוב בדפתראות על פי תורת האמנות, יצירה זו שבעקבה כרובים על פי רוב נחש הכפירה, הכאב של שמים ריקים וכדור ארץ עוטה אופל והבכורים חבשלים עד רקבון, כי אם זו היצירה האנונימית של, או ישיר משה וישראל"ו, האזינו שמים והארץ", ההכרה שהשמים הם שמים לאדם והארץ הרום רגליו, וזו החכמה, שבכתה האדם יוצר כל רגע של חייו, כל דבור

וכך מעשה שלו כמדת תפארת. כדרגא אל ההתעלות; מכאן גובה מוסרי ואסתטי;
אצילות של כל רמ"ח האברים; דביקות באור עליון; אישיות עילאית.

צאו ולמדו: משנת ת"ק לערך, זמן ההתגלות של ר' ישראל בעשיט, עד
שנת ת"ר, כמה גדול השפע של אנשים עילאים, תרומתים. המגיד, ר' לוי יצחק,
ר' זוסיא מהוניפולי, המגיד מקוזניץ, החוזה, ר' לייב בן שרה, ר' שנאור זלמן
מלאדי, ר' מנחם מנדל מויטבסק, ר' נחמן מברסלב, הם וחבריהם ותלמידיהם
ותלמידי-תלמידיהם עד ר' ישראל מרוזין! — הן כל אחד מהם בבחינה של
התלהבות שאינה פוסקת, של דביקות תמידית, כלות-הגפש לאלהים ואהבה, אהבה
אהבה, וגם של אנושית טהורה, הן כל אחד מהם משקלו זהב. והעיקר השפע של
אנשים. דומה כאילו בדור זה נפתחו כל צנורות העשירות שבנעמה הישראלית.
והוא הדין בהיצירה.

אם נסיר מעל ספריהם של החסידים את האבק הזמני, את המעקשים
הדרושתים העושים את תורתם בלתי-ניחאית לאזנו של האדם בן-זמננו—במעולים
ובאופיים שבהם מדובר, כמובן — נראה מה מרובה המקוריות של מחשבה והרגשה
ישראליות ואנושיות ומה מרובים הצרופים החדשים שלהם הן בתכנים והן
בכלים ש לשון. הן כל הטוב והאצילי שיש באוצר המלים שלנו, כל העסיסי
בספרותנו החדשה, משלהם הוא לקוח. לפי שחוט אחד, רטט אחד ואידיאה
פיקסית אחת עוברים דרך כל תורותיהם ותפלותיהם של כל המחות והלבבות
בחקופה של המאה האחת התרית: הכוסף לאלהים. עבודה. טהרה. אמת.

ואולי כל החדושים שלנו, של תקופתנו, הן בתכנים והן בלשון, אינם
על פי רוב כי אם טכנים ותרגומים קופיים של המחשבה וההרגשה הזרות.
כי ביסוד כל מחשבותינו והרגשותינו טבועה המשכללות; זו שבעיקרה
היתה אמנם נחוצה בשעתה, בשביל לבצר אחרי הסלף, הדיקדנטיות והפטולוגיה
שבהלק זה מן החסידות, אשר עקר לגמרי את האדם הישראלי מן ההרגשה
האנושית הטהורה. והנה תחת לבוא כרופאת באה המשכילית עם הלעג והליצנות
הזלה, מזויגה עם הרציונליסמוס הגרום ועם ההתבטלות בפני הדיפלום
האירופאי.

אחרי כן, אמנם, בחלנו בעצם חלולה זו, ראינו בהתנוונותה ופנינו אליה
צורף. אולם הרציונליסמוס, שכבר בא כסם מות בעצמותינו, נתגלגל בלאומיות,
זו שאכלה את ההשכלה ונעשתה בכל זאת יורשתה. הלאומיות השטחית, אשר
רבים מן השטחים רואים אותה כתוך וכצורה ואומרים לחנך עליה, עליה בלבד,
דורות וליצור בכחה, יצירות-רוח בגות-קיום, לכשתרצו, הנה יבשה הרבה יותר
מן ההשכלה. זו האחרונה כללה בחבה גם נקודה רומנטית, בהמעולים שבדורשיה
השיבה אל הסגנון התנכי וממילא גם אל הוד העבר והאהבה להדעת בת-השמים
ולאנושיות טהורה זו על נתן החכם. לא כן הלאומיות, בין המדינתית ובין

הישובית, היא הורידה את הישראלי מכל העולמות ומכל הרקיעים והפילה אותו
אל הארציות הכי שפלה. יסוד הכל: אדמה, רכוש, צאן ובקר, כח-אגרוף. ורק
מי אשר אלה לו לו הכבוד, ממילא ואפריאורי למדה אותנו, אנחנו
העניים בין האומות, לבזות את עצמנו. היא עשתה את היהודי חולוני וכפרה
בפירוש בכה-היצירה שביהודי הגלותי. כך נולד המושג המחפיר „גלות“, זה
הטלאי, שאנחנו בעצמנו ולא אחרים, שמנו על שכמנו — והנה, לאומיות זו
שעד היום עוד לא יצרה שום ערכים, סתרה בודאי ובודאי, היינו הם חולוניים
מחיים של אחרים; בתי-מדרשינו הם יותר בתי-ועד לשיחות-חולין ולפרקמטיה
מבתי-תפלה וזהב הטרדיציה הועם אצלינו כמעט כלי.

צאו וראו את קלסתר פנינו, אנחנו בני הדור של לאומיות. לא רק
יתומים אנו מאלהים, כי אם גם מאדם ומרע. לא כבוד איש לרעהו, לא רעות. לא
התלהבות. מי אוהב את מי? מי מכבד את מי? מי רב? ומי תלמיד? ומי יורש?
מצוות אין לנו וגם העברות טעמן תפל.

ניטלה כל החשיבות מן האדם, שפשט את הפורפוריה וקרעה לגזרים.
אצל החסידים היו גם התורות תפלות, ואצלינו גם התפלות והזמירות
אינן אלא שיחות נאות. הכל הוא כמו זמר.

מה יצרה ספרותינו מתקופת המאספים ועד היום? מה מקורי אנושי
באמת ולא לשעה בלבד?

אפילו המעולה אינו אלא חיקון לאפני מחשבה והרגשה נכרים.
והרוב: אמנות-יד לצייר בדיוק את חטמו של האדם, ענפי האילן או עלי הבצל.
לאן הלכה האקסטזה שלנו? זו הדביקות, השתכחות הנפש, זו התאוה ממש
לאלהים. ואיפה הם הדופקים בשערי הרקיעים? — במקום החסידים והנוזירים
והפושטים צואר אל האמת — בני אדם נשואי פנים, מתחשבים, אנשי-עולם
ואנשי-מעשה.

היתה לספרות הרוסית אידיאה פיקסה: בקשת האמת והאלהים וגאולה
לעולם. זה הרוסי החובט את ראשו בכותל: היש אלהים אם לא? — האם לא
בננסים אנחנו בפני הרוסים.

רובם של סופרינו חוץ מיחידי-סגולה, שעומדים דוקא מן הצד ואין
רשומם ניכר, עוסקים בסלסועי-לשון ובצעצועי-צורה. ואם מדברים הם אל האדם
הרי לא כמו על תיבת זמרה בעלת-סמפוניה של קולות, המשועת מכאב או
מאושר לאלהים, כי אם כמו על טפוס.

כך עשה אותנו הרציונליסמוס. מכאן הקפאון והיבושת הנוראה של כל
צנורות היצירה, שעתידיים עוד להתגבר, עד אשר יתעורר בקרבנו הנצוץ הדתי
ותקום חבריא כמו זו שלותה את ישראל בן אליעזר בדכבן אל הנצחיות
ותעבור דרך מדבר-חיינו עם פנסים דולקים ותעורר בנו את הכבוד ותצית
במושבותינו אש-דת קודש.

ק ט ע י ם

(לקוטים ממכתביו)

על הספינה הטובעת

בדרך כלל נראים לי דברי ימי עולם כמו ספינה ענקית הצוללת לאבדון — מי שיכול יציג את נפשו. לדידי התקונים הסוציאליים לא יביאו שום שנוי. כל המין האנושי „נטה מני־דרך“ — זהו העיקר. כלום מצב הדברים בזמננו מיוסד על אשיות ממשיות? וכל אותם הדבורים בלי סוף על האידיאלים המרוממים ממנו? — שורות הדורות נראות לי כאברך שעזב את מלאכתו ונעשה משחק על הבימה. אנחנו נחלנו מפלה בתפקיד האוהב ובתפקיד הגבור; התפקיד היחידי העולה יפה בידנו פחות או יותר, הוא זה של מוקיון בור. אולם הכרת-הערך העצמית המתפתחת והולכת בקרבנו מפריעה בעדנו מלהמשיך את השעשועים.

על החפש

בדבר החפש, — סבורני, מחולקים אצלנו רק במלים. בשום אופן אינו מסכים שחפש וחפש פוליטי הם ענין אחד. מה שאתם מכנים בשם חפש אינו אלא חרות המעשה. ומה שאני קורא בשם מלחמה בעד החפש אינו אלא תפיסה ממשית של אידיאת החפש. כל מין אחר של כבוש חרות, הסותר את השאיפה התמידית אליה, אינו אלא מין חנוט בלי כל רוח חיים. הן עצם המושג „חפש“ מצד עצמו מצטיין בזה, שהוא מתרחב וזולך כל כמה שאנו מתעמלים לרכשו. ולכן אם מי שהוא בשעת המלחמה בעד החופש עומד ומכריז: הנהו. קניתי! הריהו מעיד על עצמו שאבדו בידים. והנה דוקא קפאון חנוט בזה על נקודה ידועה של חפש הוא אופי ביותר בשביל הממלכות שלנו. ובעיני אינו מנחיל את האשר.

אמת, טוב לרכוש חפש הבחירות, חפש הטלת המסים וכדומה. אבל בשביל מי טוב הוא? לאזרח, אבל לא ליחיד. ליחיד אין כלל צורך באזרחות. להיפך, המלוכה רובצת כקללה על היחיד. החוסן הממלכתי של פרוסיה במה ונקנה? בדכוי היחיד וטביעתו בתור מושג פוליטי וגאוגרפי. המלצר הנהו החיל

הכי טוב, והנה מצד שני העם היהודי, האציל שבאומות העולם, בכח מה הוא שמר על אינדיבידואליות שלו, על השירה, על אף כל מאנסיו? — לפי שלא היה מבזבו את כחותיו על ענינים ממלכתיים.

ע ל ה ב ק ר ת

רוב דברי התוכחות של המבקרים מכוון כלפי המשורר על היותו אישיות בפני עצמה, על שהנהו רואה, חושב וכותב על פי דרכו, במקום לראות, לחשוב ולכתוב כך, כמו שהיה עושה המבקר אילו היה יכול. ולכן המגמה העיקרית — לשמור על האינדיבידואליות, להגין עליה מפני השפעות זרות ולהבחין בעצמו באופן ברור בין ההרגשות, כי רק הראשונים מסוגלים לשמש חומר ליצירה. צריך להחמיר מאד בשמירתו של תנאי זה, ושום חמר של חיי יום לא יהיה חולין מליצור ממנו דברי שירה.

ר ע י ם

...אומר אתה שלא מצאת לך רעים במולדת; בטוח הייתי בזה גם מתחילה; מי שפועל כמוך באמונה את מפעל-חייך אינו פנוי לשקוד על שמירתם של ידידיו. אולם לפי השקפתי, שבח הוא לך מה שאתה יוצא מבית-המולדת ואינך מניח אחריו כל ידיד. הרעים — הם מותרות, העולים במחיר יקר מדי, ומי אשר צובר את רכושו לפקדון בכשרונו, בפעל חייו, צבירת הרעים הנה למעלה מכחותיו. אנו מבזבזים הרבה על הרעים לא על ידי מה שאנו עושים לטובתם, כי אם על ידי הדברים שאנו נמנעים לעשותם בגללם. על ידי כך אנו מסרסים ומכרסמים הרבה גדולים רוחניים. אני חצמי ראיתי זאת מבשרי והרבה משנות עברי חלפו עלי בתהו בהיותי קצר-אונים לקנות את עצמי.

תרגום * * *

„ביערות פולין“

אם נלכש עז — וכבר הגיעה השעה שהקורא היהודי המעולה יעשה זאת — ונשתחרר מאותן יראת הכבוד ויראת הרוממות שכל ספר יהודי חדש מעורר בנו; אלא היה הכפר בעיני הקורא — כדבר בפני עצמו — מפעל כביר בספרותנו הדלה; אלא כבדנו יצירה ספרותית רק לפי שהיא עצמה הנה רכוש לספרות; כללנו של דבר — אלמלא הבטנו על „ביערות פולין“ של אפאטושו רק כעל דבר-ספרות ודוקא מתוך הבחינה האמנותית בלבד, או בלי כל ספק לא היה הרומן החדש שלו מעורר אצלנו תהלות ותשבחות.

להעריך דבר-ספרות באשר „כבירה היא היצירה ובספרות היהודית הצעירה עדיין לא הופיעה טובה ממנה“ — מדה זו של בקרת — עבר זמנה וכדאי שנחילה לכותבי תולדות הספרות היהודית שיבאו כאשר כפרותנו תתעשר באמת. לעת עתה אין לנו לשאת פנים למי שהוא ואפילו מפני עניותנו...

דבר שבאמנות עלינו להעריך רק כדבר שבאמנות. רק אז גוכל להשיג אם ועד כמה החמר, האידיאות והמגמות שנקלטו לתוך היצירה הנם מתוך אוצרו של המחבר, כלם שלו, נקלטו בדמו, או משל אחרים הם.

אולם אנכי למדי התנצלתי, אף אזרתי כח.

ספרו של אפאטושו „ביערות פולין“ הוא ראשית כל ספר וולגרי, כמעט הלול הקדש. הוא מזכירני את ה„דבוק“ של אנ-סקי. אנ-סקי בא וחלל בגונים עממיים, בא זה וחלל אגדות-חסידיים, את המסורות והאידיאות שלהם. אם תרצו הרי זה הלול ממדרגה עליונה.

להצלחת ה„דבוק“ בין ההמון היהודי לא גרם המחבר אלא החמר הפולקלוריסטי שנאצר בדבר; גם הפעם — להצלחת „ביערות פולין“ בין האינטליגנציה היהודית גרם בעיקר החמר הנפלא שנצבר ברומן על ידי המחבר מאשר הוא האמן — אפאטושו.

כפי שהנכם רואים נתעה ההמון היהודי וכמוהו גם האינטליגנט. לא
אופן השקפתו ותאורו של אפטושו אף לא רעיונותיו ותפיסתו את התקופה,
שעליה הוא דן — קנו את לבבו של האינטליגנט, כי אם צללי אותם היהודים
הגדולים שהוא מצא די עז בנפשו להעלותם מתהום-הנשיה וגם נסה לתארם
לפנינו...

לולא צירו ברומן הזה יהודים בעלי-שם ואידיאות נעלות אלא סתם
יהודים, יהודי יום יום, כר' אברהם, אבי מרדכי (אגב אורחא נגיד כי הוא
הנהו הטפוס הכי מוצלח) כי אז לא היה קונה לו שם בין האינטליגנציה
היהודית. בצדק היו אומרים כי זה הוא אחד הרומנים מבית מדרשו של אש-
ווייסנברג. מכיון שאנו מוצאים שם יהודים מיודעים לשם, צדיקים, פרקי-זהר
שלמים ומפני שנכספה נפשנו לראות את כל אלה הגבורים בעין אמנותית
ודוקא אי-מזיפה, — קורא האינטליגנט היהודי בספר זה בנשימה אחת, מתוך
הנאה שאין לה גבול ומשעשעת התקוה כי הגה יבא המחבר ובעמוד הבא
יקים את הבטחתו שהבטיח בעמוד הקודם... והתקוה הנכזבה הזאת מתקבלת על
לב הקורא כתענוג אסתטי, כאמנות שאין להטילה בספק. והיוצא מזה: תחת
להגות בחמר האצור ולהתפלא עליו, יאמר הקורא רב תודות לסופר ועומד
משתאה ליפני כשרונו.

באפטושו עלה המשכיל על האמן, החסיד על היוצר. אם שלום אש הנהו
הרומנטיקון והסנטימנטליסטון היהודי-הפולני, ווייסנברג — הריאליסטון,
הרי אפאטושו — האינטליגנט היהודי-הפולני. עדיין לא הגיע למדרגת י. ס.
פרץ — למדרגת בן-התרבות היוצר. האינטליגנט של אש-ווייסנברג נאבק בקרבנו
עם זה של פרץ ויד הראשון עודנה על הע, יונה. ביותר הוא בולט — כפי שהעירותי
כבר — בצורתו של ר' אברהם שהנהו בעיקר אחד מטפוסיו של ר' שלמה
נגיד, אם גם חסר הוא אותה הרומנטיות והשלמות של הלה.

ר' איטשע, מנדלי מקוצק, ר' ישראל היחף (ה"יורודיב"י של החסידים) וכן
יתר היהודים הגדולים ש"ביערות פולין" הנם למעלה מכחותיו של אפאטושו.
ולכן — בשעה שבא לצירים — הן שפתו והן סגנונו אינם הולמים אותם. מתוך
כך הוא סח לנו אודותיהם מה שידע, מה ששמע ומה שקרא. כראות האמן לא
ראה אותם, את חייהם לא חי, אף לא ספגם לקרבו כאמן. לכן, גם אנו, הקוראים,
לא נראם מתוך דפי הספר. הוא בא וגרה בנו תאבון, עשה מעשה „אינטריגה"
אולי גם אינטריגה עזה. פעמים דומה ל"גביר", בעל לב נדיב, שפתח סדק
לתוך חיי-נשמתם, קדש-הקדשים שלהם, אולם כרגע נסתם לפנינו הסדק, ואנו
נשארים עומדים — יחד עם המחבר — מאחורי הדלת או החלון ושוב נשמע
חסידיים נאמנים מספרים אודותיהם.

למה לא הראה לנו את תוך-תוכם? למה לא ראה אותם? האם עדיין לא זכינו ליהנות מזיו השכינה?

אחרי גמרי לקרא את הרומן, היה לי הרגש כאלו מי שהוא, דל-אונים, עומד בתיאטרון לפני דיקרציות נהדרות ומשכללות, עומד ומנסה להעמידן כראוי והן הולכות ונשמטות מידי, עוד מעט ותפולנה כליל, אולם סוף סוף עלה לו ככמה עמל להעמידן. ואחרי כל אלה הוא לא הקים צורות מונומנטליות, לא ברא דבר שלם; עינינו רואות התיכות-בד גדולות עם רשמים ואפקטים תיאטרונים. עודכם מפירים בכל את הכלאכה, את מקומות-התפר.

ועקרו של דבר: האמן-היוצר, — כלומר אפשוו עצמו— אינו נכר לגמרי ברומן.

איהו? איה אפשוו עצמו: נחבא הוא מאחורי צללי אותם היהודים הגדולים שרצה לציר. האמן — צריך שיהא מרגש בכל. הלא הוא ולא אחר הגבור הראשי ביצירה. ב"מלחמה ושלום" של טולסטוי, טולסטוי עצמו האישיות העקרית. והוא הדין בכל דבר שבאמנות שהנה אמנות אמיתית ועצמית.

אולם מתוך דפי "ביערות פולין" אפאטושו אפילו אינו מבצבץ, כאלו אבד כלו. אין כאן השאלה על אוביקטיביות אמנותית המצויה — נאמר אגב — רק אצל אמנים בינונים, אצל אמנים בלתי חשובים. אפילו ברומן האמנותי-אוביקטיבי, "מאדאם בוברי" של פלובר הוא, פלובר, האנטום האסתטיקון, שקשה למצא דוגמתו, הנהו גם האישיות הכי מענינת.

למרות כל זה העיז אפשוו וחולל דבר שאפילו י. ל. פרץ לא קבל על עצמו. פרץ, אותו בן התרבות, מצא די און לתאר את אנשי הרוח הגדולים, שהקנו קנינים רבי-ערך לתרבות היהודית רק בקטעים אחדים ובאסקיזות אחדות. אולם, הוא, אפאטושו, יצא לצרף את כלם ברומן הסטורי, עזמה — בודאי דבר גדול הוא אולם השאלה היא אם לא באה לפעמים מתוך קלות הדעת.

לאסוף המר ולחבר רומן — דבר הראוי לשבח וכל שכן אם ידובר בגבולות ספרותנו. אבל צריך שיהא גם היוצר בעל השקפה על התקופה ועל גבוריה, צריך להיות אור עצמי המפיץ נגהו על הכל — רק המומנטים האלה הם המרימים את היצירה עד כדי מדרגת יצירה מעולה. עזו של אפאטושו ודאי שיש להתפלא עליו, אף על פי שבעצם התנפלותו על הענין יש קצת מן הפקחות והמעשיות. הוא ההיגן גם לקחת מאת סופרים אחרים ממש כמעשה הסופרים הגדולים אצל שאר אומות העולם. כמדומני כי מוליר אמר פעם: "לוקח אני מאת כל הסופרים מה ששייך לי". גם גיטה הגדול הביע דעה דומה לזו (ראה את המסה של אמרסון "מקוריות").

הזיפנים האמתים הנם גם בעת ובעונה אחת אנשים פחותים. ואתה מכיר אותם
אפילו בשעה שאינם גונבים, בשעת שאינם לוקחים כלום מן הזר. וביותר הנך
מכיר את הפלגיסור באלה מגנבותיו שהנך חסרות-טעם וכלן אומרות קטנות.
פעמים יש למד את גדל המחבר, האמן על פי המקור שממנו ינק, ממנו השפע
ואשר ממנו לקח מה שלקח. ועוד: על פי כמות ואיכות הלקוח והשאל אנו
מכירים את גדלו של האמן. „מה נפקא-מינה מאין שאב האמן את המוטיבים,
עמודי-התוך וכל מיני ההדורים, ובלבד שיבנה היכל יפה שכלו שלו“...

גם בפרט זה עשה אפאטושו מעשה גדול: השתמש לא רק בארכיוונים,
באגדות-ומעשיות-עם, אלא גם בתמונות של אמנים אחרים. הספרות היהודית
הצעירה ויוצריה שמשו לו חמר כספרי החסידים העתיקים ואגדותיהם.

אחד מגבוריו נושא קפוטה שלו „העמידונה היתה עומדת“ (שלום עליכם);
הסצינה שבה מוליך ר' איטשע את ר' מנדלי מקוצק אל החלון ומראה לו את
ה„חצר“ מזכירה בכמה פרטים את זו מ„בין שני הרים“ של י. ל. פרץ בשעה
שהרבי מבילה מוציא את הרב מבריסק אל המעקה ומראה לו את השירה
שבחסידות; המחזה בדושקה הנושקת לרבקה'לע מזכיר את המחזה ב„אל נקמות“
של אש (אגב — וקבליות החסידים בביתו של מנדלי ריח הקינמטוגרף
האמריקאי נודף מהן); הפרק הנהדר „הפטירה“ דומה לפרק ב „אחים קרמזוב“
של דוסטויבסקי בשעה שהזקן מת וחסידיו רואים בתמהון כי גוף הזקן הולך
ומתנוונה וריחות רעים נודפים ממנו כמבשר ודם פשוט.

ההערות האחרונות אינן כלל גנאי לאפאטושו, אדרבא מעידות הן על
היקפו כי גדול הוא „ידו בכל“, כי כלו שלו. אולם מה הוא שלו? מה רצה
לאמר ברומן שלו „ביערות פולין“?

„כלום לא רצה לאמר — יענוני אחדים; — הלא אמן הוא והאמן אינו
מגיד כלום, חובתו לציר ותו לא וברומן זה הלא תאר אפאטושו תקופה שלמה
מחיי היהודים בפולין“.

„האמן אינו מגיד כלום!“ — אמרה זו לא באמת יסודה; זוהי אחת
הבנלייות שמוצאה מבית-מדרשה של „אמנות לשם אמנות“, אם אמן אינו רוצה
להגיד כלום, סימן שאינו יכול להגיד כלום, אין לא מה להגיד ואמן רע
הנהו. בשביל האמן האמתי, בשביל האמן הגדול כל הגבורים וכל המוטיבים
משמשים בעדו רוחות משבעות שבעורתן מגלה לנו את פרצופו הוא, משמיע
לנו את דבריו ונותן דמות וביטוי למחשבותיו.

אכן, גם אפאטושו רצה להשמיע דבר מה מתוך „ביערות פולין“.
„דבורו“ הוא מרדכי, האישיות הראשית. וכמעשה שטן דוקא צורתו של מרדכי
זה יצאה מתחת עטו פגומה וגרועה מיתר הצורות שברומן. מרדכי צריך היה

להיות בעל סינטיזה, סמל היהודי החושב כי, הרבי מקוצק הוא הצדיק, ר'
איטשע, כהנא, קומארובסקי, כלם צדיקים". אולם מתחת עטו של אפאטושו יצא
מרדכי קצת מלודרמטי. אנו רואים בעין כי הוא משפע מכל ההשפעות שבעולם
אולם איכה נתעכרו ההשפעות בקרבו — את זאת לא נראה. בכל פעם מופיע
לנגד עינינו לפתע פתאם ובגלגול אחר. איכה היה הדבר? איך הגיע לידי
כך? זה לוטה בערפל.

מתוך גרונו של מרדכי רצה אפאטושו להשמיע את דברו. והדבור יצא
מ'סק-איברים, מלא אפקטים ומלודרמטי. מרדכי, כיוצרו הדומה לו, כלו יונק
משפע זר. עדיין לא מצא את עצמיותו. ולכן לא ראה את היהודים הגדולים
מסביב לו, לא חי את חייהם ולא הגיע לידי סינטיזה, כלו הגהו צולל בין
קמטי צלליהם הקדושים ואובד ביניהם.

הערות קטנות

א ח ד

יש עם אחד בעולם, לא גדול במספרו וגם לא גדול בכחו, שהתמיה את כל העולם בקטיות ערפו והאריך את חייו בתנאים ששום עם אחר לא יכל להתקיים בהם. שמסר את תורתו כמעט לכל העולם וגם עכשיו לא נס לחו והוא מתכונן לחיים חדשים. עם זה מפליא ביותר בסימא אחת שלו: "אחד". וגדול הוא ביחוד בחד-צדדיותו. הוא עצמו אחד הוא, אלו אחד הוא ותורתו אחת היא. חד-צדדיותו היא שעשתה אותו עם גדול ונצחי. חד צדדיותו היא שעשתה אותו שונא פשרות, קצוני בדרישותיו, נושא המונותיאיסמוס המוסרי הקיצוני, וחד צדדיותו היא שהיתה מסוגלת לעשות פלא גדול כזה, שעם שלם (ולא מפלגה או קבוצה) יקריב את עצמו על מזבח תביעותי הקיצוניות. חד צדדיותו עשתה אותו "עם המחאה". עם ישראל הוא מחאה חיה נגד כל רכוא הישר והצדק. וקיומו של עם ישראל הוא מחמת זה הכרח היסטורי: א אפשר לו לעולם להתקיים בלי עם כזה. בלי עם כזה, עם המחאה, היה כל העולם האנושי חוזר לתהו ובהו, אותו תהו ובהו, שלפני יצירת האור. ואיזה קול פנימי אומר לי, שאם יש על הכוכב "מאדים" או על כוכבים אחרים בני אדם בצלמנו נמצא ודאי בניהם גם עם ישראל, מעין עם ישראל; בשם אחר ישנו, כי בלי עם מחאה כזה ובלי תורת המחאה שלו אי אפשר לשום חלק מתלקי החברה להתקיים.

בצלאל קלוזנר

התרבות בפולניה

התרבות בפולניה נמה את שנתה.

איני בקי בפעולותיה על שדה-החנך. איני יודע כמה בתי-ספר לידיים הקימה חברה זו ואם הקימה דבר-מה באמת, אבל בכל מה שיוצא מסוג חנך הקטנים ושייך לחנך הגדולים, חנך עצמנו, היא לא נקפה עד היום כמעט באצבע. ומה חובתה לעשות?

ליצור עד כמה שאפשר בתנאי היכולת. והכשרון סביבה עברית, ותהא מסבה לא-גדולה, קרן-זווית מוארה, אשר עיניהם של העברים הנאמנים והשואפים, המפורים פה ושם, תהינה נשואות אליה, אשר רבים יאמרו: קומה ונעלה אליה! נשפים לספרות ולנגינה, נשפי משפחה, קלוב עברי, שיחות רעים, שבועון עברי חי ובימה עברית. לצאת מתוך החוג הצר של הפטפוט בלבד על הלאומיות ועל כלי הדקדוק ועל הדבור העברי, כי אם לשאוף להרחבה, לזווג את העברית עם השכלה ועם סכום גדול של אמוציות - ולעשותה צנור של חיים ושפע של כל מה שמקשר בני-האדם ומעורר את הכחות ואת האמונה והבטחון בכחותיה ובחיונותה של האומה.

כי בלי סביבה זו של גדולים גם חנך. הקטנים אינו אלא אונאה עצמית וזיוף.

נמור.

החנך מכשיר את הקטנים להסביבה של הגדולים, אבל אנחנו בשביל מה אנו מכשירים את ילדינו, אם לא נכין להם מתחילה סביבה עברית? - וזהו מעגל-הקסמים שלנו. הילד מרגיש בשקר ובדוי-פרצופיות של חנוכו העברי, בשעה שהכל מסביב הוא

כפירה גמורה בתורת בית רבנו. הילדים בכלל ערים הם להבין את הזיוף ואת המליצה הדיקה.

מכאן המצב המרגי והנלעג גם במדה מרובה של המורה העברי ביהוד בבתי-הספר התכונים.

ממה נפשך, אם אנו נשבעים לתרבות עברית עלינו לקיים את השבועה בפה מלא ובלב נכון, לכלי לדחות את העברית לדור שני או שלישי או בכלל לימות המשיח, כי אם לקימה תיכף ובכל הכחות ולנמנע את מלכותה מיד, פה, בינינו. ואם לאו הרי אנו עבריים רק בפרוגרמה כמו הציונים האופיציאלים, הרי אנו משתמשים במליצה אהת ארוכה, תפלה וחנוטה, שמתעוררת מתוך האפר רק בקונגרסים ובוועידות, שבהם שולט בכלל השקר הגדול והחוגג.

אנו צריכים להיות עברים בלי כל תנאי ובלא בושח.
עלינו לקיים את העברית בפינו ובלבבנו ובכל מאדנו!

הספר והעתון

ושוב אנו שבויי הספר.

שוב אין לנו כלום רק ספר. ספר. ספר.

לא ארץ-ישראל, כל אם ספרים על ארץ-ישראל; לא תחיה, כי אם מאמרים על תחיה; לא התעוררות לאומית בכל מקצועות החיים, כי אם הרצאות על הלאומיות ואפילו לא דבור עברי סתם, כי אם דבור על הדבור העברי. ואפילו הספר נצטמצם עד האבסורד הגמור. רק ספר לקריאה. ואפילו על העתון ותרנו.

ולכשתרצו העתון חשוב הרבה מן הספר, לפי שהוא חי יותר חי השעה, לפי שהוא זריו יותר, יוצא ונכנס בהרבה בתים מישראל, מקשר, מעורר, מגדל ומקרב את הלבבות.

ואנו זוללים וסובאים את חברידות הגמורה. בגיחוך הננו מתיחסים אפילו לכנסיה של אנשים, אפילו לנשף עברי, אפילו לאגודה קטנה ול"מוזמן" כל שהוא — אבל גם חברידות פוריה היא רק בשעה שאליה מגיעה מן המרחק בת-קול של חיים מואנים.

טוב להיות בדרך, כשיש גם צבור. אבל ברירות בלי צבור היא המות. במתים הפשי.

ואנחנו, אומרים הם, המתים-למחצה, ילדי-השעשועים של הנצחיות. — תנו לנו יצירות חשיבות ונהיה חשובים.

לא, לא, לא!

טובה היא הנצחיות רק כ"ניצוץ" בתוך החיצונים, אבל לא כחיצוניות עצמה.

א"ר להתק בגדלות זו.

מצד א"ר כפירה גמורה, התבוללות, רחוב יהודי. ומצד שני צדיקים יושבים ונהנים מיצירותיהם. אמונה פטלית ב"נצח ישראל" ובגאונותנו.

הי, הגאונות! שוב אין לנו כח לשאת על שכמנו את משאה הקשה.

אגרות הסופרים בורשה

באופן פורמאלי על חבריה של האגודה נמנים כל הסופרים, הכותבים בשתי הלשונות: בעברית וביהודית. אולם למעשה אין בתוך כתל-אולמה של אגודה זו אפילו זכר לעברית, כל מה שנעשה שם, אם נעשה שם דבר-מה, כל מה שנוצר שם דבר-מה תרבותי, אינו אלא בלשון היהודית ולמען היהודית.

ואני יודע: לנו, לעובדים תרבותיים, לא נאה ולא מן הצורך הוא להדג פולמסיים לשוניים. יפעול כל אחד כפי נטית לבו. אל לנו לדרוף את אחרים, כי אם לבנות את בנינינו - אבל גם לכתש לעצמנו אסור לנו. שבתנו בתוך מרמה למה לנו? עלינו להתארגן ולכבוש את האגודה כפי כוחותינו, שכל חי לוחם על נפשו, או יהודי, שאין אנו עומדים עמה כי אם ביחוסים פרופסינאליים, אבל בשום אופן אין לנו חלק בעבודת התרבות שלה.

ואילו בהנהלת האגודה משתתפים גם עברים, כביכול, למחצה ולשליש, עברים בפרוגרמה ומתבוללים בחייו יום.

„אנוסים“ הללו, המתבישים בעבריותם, משמשים לאגודה כסות למראית עין.

הרחוב

הרחוב-פירושו כל מה שעורך קרבות בעתונות, בשוקים ובמימונים לשם תפיסת שלטון והרחבת השפעתו בחיי הצבור והמדינה.

ורחוב זה הבלוי ביחוד את תכונתו בימי הבחירות אל הסיים בפולניה. הוא הבלוי מה שידוע מכבר למסתכל בחיי הצבור שהחברה בתור בריה עומדת עד היום על מדרגה תרבותית נמוכה מאד.

הכל - העסקנים הצבורים, מנהלי המפלגות ולבדרי העתונים פשמו את ידיהם בגדוד ו... ברפוש.

לא בדקו באמצעים: רבילות, חרפות וגדופים וכח-אגרוף. גם את הנוער זינו ומליונים פזרו לרות. והכניסו דמורליניציה גמורה במדינה.

והללו אשר עיניהם פקוחות לראות את דרכיהם של פרנסי הצבור ומעלליהם צריכים לדעת, שמלחמה להם, מאז ועד היום ובבאים עם כל מיני הפרנסים בגלל נפש האדם, הרוח האנושיות המהורה וההתקדמות האמתית.

אולם מלחמה בשלום וברוח נועם.

לעורר באדם את מעינות הטוב, החסד והסליחה.

וגם את הדמוקרטיה האמתית.

זו הדמוקרטיה אשר כבר נעשתה שיחתם ולעגם.

לצער מס...

(מעין תשובת המערכת)

אתה, המעוניין בהפצת הספרות העברית, וכמובן גם בהפצת הקולות; אתה, המדב כ בשם, קהל הקוראים והדוגל בשמם; אתה, הרושע ממנו בשם, קהל הקוראים הרחב, מאמרים על דברי עניני החברה, בקרת חיוניות החברה וכו' וכו'; והכל, כמובן, במטעם צלול, ובשפה יפה כדי לקשר את הספרות עם החיים ושיהיו הקולות כלם מבטאים של החיים הבריאים; אתה, המנבא לנו, שהקולות לא יהיו מסוגלים למשוך אליהם קהל קוראים רחב והקולות כאלו קרועים ותלושים מן החיים וכו' וכו' - אתה צריך חיות מעט להתעניין ולהעמיק קצת ולהקשיב לזה הקולות שלנו.

כן, כן! אפשר, שהקולות אינם מסוגלים למשוך אליהם קהל רחב, ואפשר שאין אנו מדברים ב"קול צלול" ואפשר שאין לנו קשר עם החיים, ואפשר שאנחנו קרועים ותלושים, - וכי משום זה נחרד להיות מה שהננו, וכי משום זה נלך ונעשה מטעמים לרוח, קהל הקוראים הרחב כאשר אהב, ונהיה את אשר איננו? כן, כן, צעיר נתמד! משום שאנחנו, קרועים ותלושים, תפשונו ומצאנו לנו פנה צרה, קרן זווית בודדה, לנו ול"קולות"ינו, לא לאותם הקולות המתהלכים בשוק, קניני, קהל הקוראים הרחב, לא לאותן הדעות המקובלות, והשקרים המוסכמים המובעים תמיד בשפה יפה, ובמטעם צלול, ו"שקהל הקוראים הרחב" רודה מהם באצבעותיהם יערות דבש בי אם לאותם ה"קולות" הנחנקים והמדוכאים, ש, כאוב מארץ יצפצפו, התועים כנשמות ערטילאות בעולם הרחב ושאינ להם מקום בחברה ובחיים, ושצריכים, סוף סוף לפי דעתנו, למצא את תקונם ולהיות מובעים, סוף סוף, באיזה אופן ובאיזה צורה שהיא.

אמנם עדיין אין לנו, שפה יפה ולא, מטעם צלול ולא, כח המושך - וכי היה, כח המושך לאדם זה שבא אל העם ואמר להם: שמע ישראל! וכי היתה לו שפה? כבר מה כמונו דבר את אשר דבר וכמעט שלא דגמרוהו העם באבנים. וכי מצא אותו האיש, אשר, אש היתה עצורה בעצמותיו? הד קול בקרב הקהל הרחב שלנו? וכי הלך הוא לבקש רחמים מאת, הקהל הרחב? קרוע ותלוש" כמונו מן החיים, והחברה השמיע את אשר השמיע, ובדבריו, אשר כ, פמיש יפוצץ סלע, הכריח סוף סוף את ה"קהל הרחב" שישמענו לו. והרוצים אנו למצוא חן בעיני מי שהוא או לרמות את מי שהוא ולגנוב את דעת מי שהוא? על כל צעד ושעל אנחנו רואים רק מרמה ותוך: אומרים לנו: עברית! אומרים לנו: ארץ! אומרים לנו: עם! והכל הלא רק שקר אחד יסודי, שקר נתעב ונאלח! ובאין לארץ ידינו לתת, ארץ, ובאין לארץ ידינו לברוא, עם. ובאין לארץ ידינו לפקוד עינים עורות, אמרנו אנחנו, קמץ אנשים מעטים בלי, הסתדרויות" ובלי, אנודות, תרבויות" ותובכים לשמור עב"פ על מעט הנצוצות. על הגחלת האחרונה, על המלה העברית האמתית, שלא תכבת. ואם אין

זה רעיון מקובל - מה בכך? לנו, אשר אין אנתנו, הולכים בגדולות, אשר המלה העברית לנו לא מליצה ולא קצף מעל במת הנאמים, ולא כלי משחק מטעם הזקנים ויודעי חן, לנו - מטפוט ילדים והבל פיהם, מלה ישרה פשוטה, מלה עברית אמיתית מלב לבב - יותר יקרה לנו מכל אותם סלסולי לשון וכוני רעיון וגנבתי הספרות - הבאים תדיר לשם דמונסטרציה בעלי תאנה לכסות על מערומי התבה הידועה שלנו, ולהראות כביכול, לעיני העמים את, כחננו וגבורתנו.

ועתה, צעיר נחמד וקורא יקר! אנתנו השינו, עד עתה, און קשבת לדבריד ולכל ה,קהל הרחב המדבר מתוך גרויך - המה נא גם אתה און לנו והבן נא כי אנתנו ממסלתנו לא נטה, ולא נסור אף כמלאו השעל מהדרך אשר התוינו לנו! אנתנו נשמע רק ל,קול אשר בלבבנו, ונמה און להד כל, הקולות, הדופקים בלב איש עברי חי, ויהא - ש,דבריו נלעגים ולמנוד ראש הם בפי ה,קהל הרחב ויהא - שעל ידי זה לא נמצא חן ונאבד ח"ו את ה,קהל הרחב. כי את הטוב אנתנו נקבל מכל מי שהוא, ואחת היא לנו אם טוב זה, ישן נושן או חדש שבחדשים. כי לא לשלום ולא לריב באנו, ולא לשפר את, הטעם הצלול, ולא לחנן עולם במלכות שדי, ולא להוסיף, חבה על, חובבים - כי אם לשמור על שארית הטוב שהנחילנו אבותינו, על המלה העברית והאנושית, שהיא דם מרמנו ונשמת נשמתנו ושהיא קדושה ויקרה לנו, בלי כל חכמות ומליצות נאות - ודבר אין לנו עם אותו, קהל הקוראים הרחב, הספונים אלי היכלי-ארו ו,אוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק ורואים בשן בקתה ובנפש שבעה וברוח נכון אל, היכל ארוני החרב.

צורני.

ה ד י ם

חוברות לספרות, יוצאות לאור לעתים מזומנות בארץ-ישראל ע"י יעקב רבינוביץ ואשר ברש.

בדרך כלל: חוברות נאות, וברשות עצמן. לא סמוכות על שלחן של המפלגות השונות ולא בהוצאת שטיבל, ובלא ה,ערוב תבשילין של, חכמת היהדות ו,חקירת הקדמוניות, שהיה נהוג אצלנו מימות ה,מאספים ו,השלח ופיה עג תמיד לה,אמנות המתודה, תחום המושב. סופרים ובכחות עצמם וישר אל הקהל. יש פה גם כונות טובות, רצון לאמנות, לאדם המתור והרבה שאיפות טובות, כפי שהובעו כ,שתו המשובות של י. ר.

ובדרך פרט - יש לי גם לענות כנגד העורכים, כנגד הרבה ממה שנאמר שם והאופן שהוא נאמר שם כנגד השפע של שירים, שרובם הוא ביחוד מסוג זה, שכשתרצה מדטט בהם משהו ולכשתרצו אין בהם ולא כלום, חוץ ממעשי-להמים. אולם אין אני רואה צורך בבקרת המציבה ציונים, או עוסקת בפולמסים. העיקר: הכונה ליצור דבר-מה, האמונה בהיצירה ובהכחות החיוניים והשאיפה להתגלות של צורות. עד היום כבר יצאו ארבע חוברות של הדים.

ספרים שנתקבלו לבית-המערכת

- האויף ב. קארמן. רומן. חלק שלישי. תרגם יוסף הפטמן. הוצאת שטיבל. תרפ"ב.
- מלחמה ושלוה פ. נ. טולסטוי. כרך שני. חלק ד'. חלק ה'. תרגם י. א. טריווש. הוצאת שטיבל. תרפ"ב.
- העובד גליון י' כלי מבטאה של המפלגה הציונית-סוציאליסטית "צעירי ציון". תשרי תרפ"ב.
- מלחמות יהודי פולין י. גרינבוים. הוצאת "אחיאסף" ורשה. תרפ"ב.
- הפדגוגיה המעשית ד"ר א. פכסט. תרגם מ. נוטקובסקי. בהשתתפות ר. גוטמן. הוצאת "אחיאסף" ורשה. תרפ"ב.
- שעורים בידענות הטבע בשביל המחלקות הנמוכות של בית-הספר העברי. מאת ח. א. דובניקוב. הוצאת "אחיאסף" תרפ"ב.
- מינרלוגיה לבתי ספר עממיים ותיכונים ז. סיבוביטש הוצאת "אחיאסף" תרפ"ב.
- שער ספר למוד למתחילים לקריאה ולכתיבה מאת ח. פ. ברגמן הוצאת "אחיאסף" תרפ"ב. חלק ראשון. מדרגה א. מדרגה ב. בצירוף מיתודיקה.
- אסתר חיות רומן בשני חלקים מאת א. שטיינמאן. הוצאת שטיבל. תרפ"ב.
- הטוחן, הטוחנת, ואבני הרחים ספר בן ציון רסקין, ציר אליעזר ליסוצקי;
- חלתולה ששכחה איך תשאל אכל ספר בן ציון רסקין, ציר חיים הנפט;
- ארבעה תישים ספר בן ציון רסקין, ציר אריאל כהנא. הוצאת תרבות. פולניה. תרפ"ב.
- שלושת הספרים המצוירים האלה הם הראשונים לסריה שלמה של ספורים ומעשיות לילדים בני גיל 4-7 שנים.
- קומץ עלים על קבר דוד פרישמאן. הוצאת "ההכתרות העברית באמריקה" ערוך בידי י. ט. הלמאן ומנחם ריבולוב. ניו-יורק תרפ"ב.
- אור ואד ספורים מאת יעקב רבינוביץ. תל אביב תרפ"ב. הוצאת שטיבל, ארץ ישראל.
- ספר הדקדוק מאת א. י. שפירא חלק ראשון מהדורה מתוקנת. ורשה תרפ"ב.
- י"ן כריסטוף מאת רומן רלן חלק ד. המרד. תרגם י. ה. יבין ורשה תרפ"ב. הוצאת שטיבל.
- הלב מאת אדמונד דיאמיציס ספר לבני הנעורים תרגם מ. מבשן הוצאת שטיבל ורשה תרפ"ב.
- פרופסור ברנרדי מאת ארטור שניצלער קומדיה בחמש מערכות. תרגם א. פ. יאקובוביץ. הוצאת שטיבל. ורשה תרפ"ב.

ביכער העלט קריטיש ביבליאגראפישער זשורנאל דערשיינט אלע צוויי חדשים אין ווערשע
פארלאנג קולטור-ליגע. דריטער נומער. ערשטער יארגאנג 1922 מאי-יוני

ילדי רב החובל גרנט מצא זיך ורין רומן בשלשה חלקים. חלק א. תרגום לעברית עיי
עקיבא רוזנבוים בעריכת י. א. הנדלזלץ ורשה תרפ"ג הוצאת תל.אביב

(אלט-נילאנד)

התרו חוברת ח' מגלת זכרון ליובל הששים של ראובן בריינין.

הפועל הצעיר כלי מבטאה של מפלגת הפועלים העברים בא"י יו"ל פעם בשבוע ע"י הועד
המרכזי. השנה השש-עשרה. גליון א.

תשובות המערכת

למר פ. חזן: עפ"י ההתחלה של ה"סונטה" אי אפשר לדון. לבעל ה"קטעים" בפראג: שלח
גא, בבקשה, מספוריך. לא יודפסו: השירים, עם לילי; התרגומים משירי בודלר; המאמר: הפוך בה.
למר חזס בקונסטנטינופול: לדבריך אנו מחכים. לאחד הרבנים המרגישים: אנו מחכים, למ, ד. לנבר
בפראג: שיריך יבואו בקולות חוברת ג.